

Tor Øygarden

Tyskerarbeid i byggesektoren

Byggeprosjektene til Gros & Sønn A/S i Bodøområdet og landsvikoppjøret mot firmaet etter krigen

Masteroppgave i femårig lektorutdanning

Veileder: Hans Otto Frøland

Mai 2022

Flyplassen i Bodø 1946 - Thomaslillevoll.net

Tor Øygarden

Tyskerarbeid i byggesektoren

Byggeprosjektene til Gros & Sønn A/S i Bodøområdet
og landsvikoppgjøret mot firmaet etter krigen

Masteroppgave i femårig lektorutdanning
Veileder: Hans Otto Frøland
Mai 2022

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for moderne samfunnshistorie

Kunnskap for en bedre verden

Forord

Siden jeg var liten har jeg hørt den klassiske historien om at Bodø ble bombet av tyskerne under krigen. Spørsmål som hvorfor, hvordan, og hva som skjedde i ettertid av bombingene er likevel noe jeg har hørt mindre om. I utgangspunktet ville jeg skrive om et tema som omhandler krigen, da familien min var berørt på begge sider.

Min far opplevde ekstremt trange kår på en gård på Sortland i Nordland, og min fars bror måtte rømme til Sverige etter å ha stjålet/gjemt radioer fra tyskerne. Farfaren min døde noen år før krigen, og dermed forsvant mye av livsgrunnlaget, da familien mistet inntekt fra hans taxi – og butikkvirksomhet. På gården var det matmangel og mange av barna måtte sendes til familie og venner. Faren min kunne huske en historie som hadde brent seg fast i minnet hans; «da tyskerne kom til gården for å sjekke at alt var som det skulle, måtte jeg og mine søsken gjemme en ku som vi hadde til overs oppi åsen. Dette var fordi vi kunne risikere at tyskerne ville ta med seg kua om de fant den, for vi hadde blitt tildelt en kvote for hva vi kunne ha av husdyr. Derfor måtte vi gjemme kua i åsen rett ved siden av gården, og håpe at kua ikke kom til å røyte for høyt mens tyskerne var der». Selv om faren min aldri snakket særlig mye om krigen, er dette en av noen få historier fra krigen jeg har vokst opp med, og som har pirret nysgjerrigheten min i årevis.

Min mormors familie var fra Bergen, og ble rammet av togulykken ved Breifoss i 1944, der min oldemor mistet livet. Min mormors søster var i samme vogn som min oldemor, men overlevde ulykken. Hun var en av svært få fra vognen som overlevde. Senere ble den samme familien også berørt av eksplosjonen på Vågen ved havnen i Bergen, der min mormor skal ha blitt løftet og kastet bakover av trykket fra eksplosjonen. Min oldefar, som arbeidet som tollervakt ved havnen, var ikke på jobb akkurat da eksplosjonen fant sted. Min mor har i ettertid nevnt hvor traumatiske krigsårene hadde vært for min mormor, og hendelsene hadde satt tydelige psykiske spor.

Dermed hadde jeg flere innganger til hvorfor jeg ønsker å skrive om et tema om okkupasjonstiden. Det er et tema som har vært relativt nært meg, spesielt med tanke på at min far opplevde krigen selv som barn. Grunnen til at valget falt på å skrive en oppgave om Bodø, er at jeg ønsket å skrive om et tema som var lokalt fra hjembyen min. Jeg ønsket å øke min kunnskap om Bodø fra krigen, og flyplassen var et naturlig sted å starte. En av mine nærmeste naboer i Bodø, Per Inge Utgård, har vært jagerflypilot og sjef for det som i ettertid av krigen

skulle bli kjent som Bodø Hovedflystasjon under den kalde krigen, og har faktisk også skrevet bok om flyplassen. Derfor ble det naturlig for meg å utforske temaet om byggingen av flyplass i Bodø under krigen. Deretter beveget fokuset mitt over på firmaet som fikk hovedentreprisen med arbeidet på flyplassen, Gros & Sønn A/S. Landssviksaken mot dette firmaet er inngangen på selve masteroppgaven, og er også hovedprimærkilden (arkivmaterialet) som er tatt i bruk.

Først og fremst vil jeg rette en stor takk til veileder Hans Otto for god oppfølging og støtte. Du har gitt meg uvurderlig hjelp med tips til oppgaveområde, litteratur og struktur, og har alltid vært tilgjengelig for spørsmål. I familien vil jeg takke mamma, som alltid bare er en liten telefonsamtale unna. I tillegg vil jeg takke pappa, som alltid har vært en stor inspirasjon for meg. Takk til storebror Lars som påtok seg arbeidet med å lese gjennom oppgaven og komme med nyttige kommentarer. Jeg ønsker også å rette en takk til min tante og fetter i Elverum, som har vært til stor hjelp med oversettelser av diverse tyske dokumenter gjennom hele masterarbeidet. Jeg vil videre takke det lokale historiske miljøet i Bodø, som har gitt meg svar på spørsmål etter beste evne. Til sist vil jeg takke alle medsoldater og sparringspartnere på lesesalen, samt mine nærmeste medstudenter, for både faglige og ikke-faglige diskusjoner og fem fine år.

Innholdsfortegnelse

Forord	1
Forkortelser/symboler	5
1. Innledning – Bygging for tyskerne i Bodø – Firmaet Gros & Sønn	6
1.1. Historiografi: byggeprosjekter, økonomisk kollaborasjon og landssvikoppgjøret....	11
1.2. Problemstilling & avgrensing	17
1.3. Metode – refleksjon over valg av kilder og kildekritikk	18
1.4. Profesjonsrelevans	20
1.5. Om økonomisk landssvik, kollaborasjon og utilbørighet i landssviksakene.....	22
1.6. Bodø ved krigsutløpet – en kort historisk oversikt.....	25
2. Willy Gros og overgangen til tyskerarbeid	29
2.1. Willy Gros	29
2.2. Willy Gros, Mur & Betong og ingeniør Næss - om overgangen til tyskerarbeid.....	31
2.3. Willy Gros & Sønn og overgangen til aksjeselskap	33
2.4. Kistrand Skiferbrudd A/S	34
2.5. Tvang? – Okkupasjonsmakten og firmaets anstrengte forhold	36
2.6. Konkurs	37
2.7. Konklusjon.....	39
3. Byggeoppdragene	40
3.1. Flyplassen	40
3.2. Andre byggeprosjekter på flyplassområdet	43
3.3. Andre utførte byggeoppdrag.....	44
3.4. Høyerell – Sawoe – Straboy	48
3.5. Arbeidskraften	49
Konklusjon.....	52
4. Rettsaken mot Gros & Sønn (A/S).....	53
4.1. Opptakten til rettsaken	53
4.2. Anmeldelse av arbeidere	54
4.3. Ulovlig næringsvirksomhet og feilaktige prisantydninger	54
4.4. NS-medlemskap.....	57
4.5. Dommen	57
4.6. Benådningssøknad til kongen	59
4.7. Gros & Sønn i komparativt perspektiv	61
4.8. Konklusjon.....	65
5. Konklusjon: krigsprofitør i strid med sin byggherre.....	66

Litteraturliste	68
Primærkilder	69
Andre kilder	69

Forkortelser/symboler

Gros sr. (eller bare senior/sr.): Willy Gros (far)

Gros jr. (eller bare junior/jr.): Wilhelm Georg Gros (sønn)

OT: Organisasjon Todt

EW: Einsatzgruppe Wiking

H-S-S: Høyerell – Sawoe – Strabag

H-E: Høyer-Ellefsen

D&R: Dørum & Rognan

1. Innledning – Bygging for tyskerne i Bodø – Firmaet Gros & Sønn

Den 22.12.1947 lød dommen mot Willy Gros som følger: «Willy Gros dømmes for forbrytelse mot landssvikslovas § 3 jfr. § 2 nr. 1 a og nr. 2 samt nr. 3 jfr. straffelovens § 86 ... til tvangsarbeid i 2 år og 6 måneder ... Han pålegges å betale en inndragning til Erstatningsdirektoratet på kr. 500.000,-». I påstandsskriftet av 11.12.1947 foreslo aktoratet at det hos Willy Gros, Wilhelm Gros, Bjarne Hansen og Gros & Sønn A/S «samtlige in solidum inndras et beløp kr. 800 000».¹ De 300 000 ekstra var inndragning fra firmaet Gros & Sønn A/S. Det vil si at Wilhelm Gros og Bjarne Hansen ble ansvarliggjort i solidaritet med inndragningsbeløpet hos Willy Gros. Wilhelm Gros var Willy Gros sin biologiske sønn. Bjarne Hansen var Willy Gros sin stesønn, og var gift med datteren Johanna. Både Bjarne Hansen og Wilhelm Gros var medeiere og styremedlemmer i firmaet Gros & Sønn A/S. Det krever ikke mye kunnskap for å forstå at beløpet på 800 000 i 1947 var snakk om massive beløp i dagens forstand. Et enkelt omregningssøk på inflasjonskalkulator beregner dette til 18,5 millioner kr i 2021. Hvorfor var dommen så streng, og hva hadde firmaets hovedpersoner gjort for å fortjene denne straffen i rettsapparatets øyne?

Norge var, som Frøland har skrevet her², en byggeplass for tyskerne under okkupasjonen og ikke bare en krigsarena. Nord-Norge og Bodø var ikke noe unntak fra denne byggeplassen, og byggeprosjektene i området var omfattende. I Bodø ble festningsverk bygget rundt byen og i nærområdet, særlig langs kysten. Motivasjonen bak dette var at den eksisterende infrastrukturen, både sivil og militær, var mangelfull og i dårlig forfatning.³ Tyskerne ser ut til å ha operert med en slags rangeringsliste for hva slags arbeider som var viktigst, og hvilke som kunne utsettes. Det viktigste i Bodø var en operativ havn, men på grunn av typen bomber som ble brukt, var havnen mer eller mindre intakt etter angrepet. Deretter var det viktigste prosjektet i Bodø en flyplass, og følgende de forskjellige krigsviktige arbeidsprosjektene rundt denne. Gros & Sønn fikk hovedentreprisen på dette arbeidet. Gros sr. hevdet at arbeidet ble innledet under tvang, men om det var et press fra tyskerne er ikke dette tilstrekkelig dokumentert i kildematerialet. Derimot konkluderte retten med at arbeidet var tatt frivillig og at Gros sr. opptrådte proaktivt. Prosjektet førte til at arbeidsstokken til firmaet Gros & Sønn

¹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Påstandsskrift 11.12.1947 & Dom av 22.12.1947

² Frøland 2018: s. 168

³ Frøland og Lundemo 2022: s. 1-2

ble mer eller mindre 20-doblet fra oppstarten av firmaet på sensommeren 1940 (fra 100-2000), et antall arbeidere som firmaet rett og slett ikke kunne håndtere på en organisert måte. Mindre problematisk ble ikke situasjonen av at Gros & Sønn fikk i oppgave å føre regnskap for et annet tysk-norsk selskap (Høyerell-Sawoe-Strabag). I alt førte dette til en ekstremt rotete situasjon rent finansielt og regnskapsmessig, som igjen skapte umulige forhold for Erstatningsdirektoratet som skulle gjennomgå regnskapene, både under og etter krigen.

I Norge var store deler av byggeprosjektene innledningsvis underlagt Wehrmachts våpengrener og *Reichskommisariat*. Sistnevnte var den politiske ledelsen av sivile Norge, som skulle ta hånd om administrative saker i det okkuperte Norge. I den innledende fasen er det tydelig at firmaet Gros & Sønn hadde klart mest kontakt med den lokale byggeledelsen fra Luftwaffe. Dette fremgår særlig av korrespondanse og anbud mellom firmaet og tyskerne fra sent 1940 til tidlig 1942. Gros sr. gir følgende eksempler på oppdragsgivere han hadde hatt innenfor Wehrmacht: Bauleitung der Luftwaffe, Luftgau-kommando, Ortskommandantur og H.B.D (Heeresbaudienststelle).⁴ Grovt oversatt henholdsvis; byggeleder i Luftwaffe, luftdistriktskommando, lokalt kommandokontor (byledelse) og hærens byggetjeneste. Noen av oppdragsgiverne tilhører for øvrig ikke Luftwaffe, men andre våpengrener innenfor Wehrmacht. Man vet for eksempel at Gros & Sønn oppførte brakker for infanteriregimenter som var stasjonert i Bodø.

Organisasjon Todt var en tysk byggeorganisasjon som startet i Tyskland under Hitlers regi. Etter Fritz Todt døde i en ulykke falt ansvaret for organisasjonen på Albert Speer.⁵ Etter hvert som behovet for organisert arbeid økte, utvidet organisasjonen virksomheten til de okkuperte områdene også. I Norge begynte Organisasjon Todt å operere i løpet av 1942, da gjerne under kallenavnet «Einsatzgruppe Wiking», en av flere forgreninger av organisasjonen. Byggeavdelingene og Rikskommisariatet ble underlagt OT.⁶ Selv om en del av aktiviteten ble underlagt OT når det ble opprettet i 1942, var det fremdeles korrespondanse mellom byggeledelsen i Wehrmacht og de norske firmaene. Dette på tross av at mange av firmaene hadde signert kontrakt med OT.⁷

Til tyskernes diverse militære byggeprosjekter trengtes det en enorm tilførsel av arbeidskraft. I 1942 anslo Willi Henne, innsatsgruppeleder for OT, at behovet ville strekke seg så langt som

⁴ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok Willy Gros & co, 11.12.1947

⁵ Frøland 2018: s. 170

⁶ Ibid., Holmås 2012: s. 5

⁷ Sæveraas 2018: 202

til 50 000 nye arbeidere. Tyskerne hadde håpet å dekke behovet for arbeidskraften med fortrinnsvis norske arbeidere, men det viste seg snart at dette var en urealistisk innstilling.⁸ Resultatet ble at arbeidskraften måtte dekkes av en blanding av norske, tyske og utenlandske arbeidere, samt en stor andel krigsfanger og tvangsarbeidere.⁹ Ved okkupasjonens start var Norge preget av det som tyskerne anså som høye lønninger og lav produktivitet.¹⁰ Store arbeidsprosjekter og høye lønninger var attraktivt for arbeidsmarkedet. Arbeidsledigheten fra mellomkrigstiden var erstattet av til dels mangel på arbeidskraft.¹¹ De høye lønningene var et problem for Rikskommissariatet, som ønsket å stabilisere økonomien og effektivisere arbeidsinnsatsen på anleggene. Resultatet ble en ny rikstariff som medførte faste lønninger etter stilling i arbeidet.¹² Ordningen førte til misnøye fra det øyeblikket den ble innført, blant annet på grunn av at fastprisen ikke tok høyde for faktorer som sesongarbeid og ulike behov etter landsdeler.¹³ Selv om RK og OT lyktes til dels med å stabilisere lønningene, ble aldri rikstariffen fullstendig overholdt.¹⁴

Arbeidet på flyplassen var det mest omfattende prosjektet som ble gjennomført av firmaet Gros & Sønn, og prosjektet skiller seg fra lignende prosjekter ved å ha blitt gitt til hovedsakelig ett byggefirma. Firmaet måtte derfor ta imot opp mot 2000 arbeidere, og ressurser til byggingen via den tyske byggeledelsen. I andre tilfeller brukte tyskerne gjerne flere entrepriser for å få bygget flyplassene, som for eksempel på Værnes, der mange firmaer deltok. Det kan likevel være fordi tyskerne hadde mangel på tilgjengelige og villige firma i området. På flyplassen gjennomførte Gros & Sønn både drenering, veibygging og anleggelse av rullebane. I tillegg sto firmaet for krigsviktige byggeprosjekter rundt flyplassområdet, som brannstasjon og en del administrative bygg for den tyske byggeledelsen i Luftwaffe. Brakker ble bygget gjennom hele okupasjonsforløpet, og var nok totalt sett det bygningsprosjektet Gros & Sønn gjennomførte i størst grad. Disse ble bygd både i Bodø og i resten av Nordland, etter ordre fra tyskerne. Brakkene varierte i størrelse, etasjer og formål; noen var forlegninger, andre var til praktisk bruk som f.eks. samband eller lager.

Byggeaktiviteten i Norge foregikk ikke uten utfordringer. Både tyskerne og de norske byggherrene manglet ressurser, og her var det fullstendig fritt vilt for hva man kunne få tak i.

⁸ Hatlehol 2018a: s. 242

⁹ Hatlehol 2020: s. 62

¹⁰ Ingulstad 2018: s. 269

¹¹ Aas 2014: s. 449-453

¹² Ingulstad 2018: s. 267

¹³ Ibid.: s. 267-268

¹⁴ Ibid.: s. 271

Trelaster ble rekvirert langs kysten, men ble i all hovedsak tilbakebetalt, steinbrudd ble opprettet, og lokal arbeidskraft ble brukt der det kunne oppdrives. Lønningene steg voldsomt i de første krigsårene, og førte til en massiv tilstrømming av villige arbeidstakere. Senere ble disse lønningene stabilisert, og arbeidsmoralen falt markant som følge.¹⁵ Firmaet Gros & Sønn var ikke fremmed for disse problemstillingene, og måtte forsøke å skaffe både ressurser og arbeidskraft så godt det lot seg gjøre. Særlig problematisk ble det i de senere okkupasjonsårene, da firmaet hadde mistet mye av arbeidskraften de tidligere hadde hatt, samtidig som tyskerne presset på for økt arbeidstempo. Ressurser ble forsøkt hentet fra lokale steinbrudd, og via rekvirering fra den tyske byggeledelsen. I en rekke oppdragsbeskrivelser detaljerer den tyske byggeledelsen at det er de som skal stå for å frambringe ressurser til prosjektene.

Gros & Sønn hadde en betydelig virksomhet for tyskerne under krigen, og konklusjonen til både lagmannsrett og høyesterett var at denne virksomheten i all hovedsak var utilbørlig. Likevel var firmaet slått konkurs allerede kort tid før krigens slutt. I rettergangen hadde dommerne konkludert med at firmaets oppstart var en opportunistisk handling basert på søken av økonomisk profitt ved arbeid for okkupasjonsmakten. Flere forhold ble tatt med i vurderingen om skyldforholdet til Gros sr. og hans medsammensvorne i familien. Både Gros sr. og Gros jr. hadde vært medlem i NS, selv om ingen av dem var spesielt aktive i NS-kretsen (jr. var mer fremtredende NS-mann enn sr.). NS-medlemskapet ble tatt med i straffen til alle de tiltalte, men ble kun skjerpene i Gros jr. sitt tilfelle.

Hvis målet var å tjene gode penger på tyskerarbeidet, ble realiteten en helt annen. Allerede før okkupasjonens slutt var firmaet slått konkurs, mye som følge av tilbakeholdte betalinger og sperrede kontoer av tyskerne. Hvorfor tyskerne sperret beløp på kontoer er udokumentert i landssviksaken, men det kan tenkes at det skyldte to grunner. Den første var muligens å sikre seg at familien Gros ikke skulle rømme med store beløp.¹⁶ I tillegg var tyskerne til tider særdeles lite fornøyd med prisberegningene til firmaet, og kunne tilbakeholde betalinger som følge. På tross av gjentatte klager fra Gros & Sønn, forble noen regninger ubetalte. I gjentatte brev fra byggeledelsen krever de bedre dokumenterte lister for timelønn, arbeidstid og for

¹⁵ Ibid.: s. 267-268

¹⁶ I forklaring den 01.06.1945 gir Gros uttrykk for at han skal ha planlagt å flykte til Sverige, og skal ifølge ham selv ha gjemt unna pengebeløp på en gård i Folla til flukten. Hvor reell fluktforsøket likevel var er ikke mulig å dokumentere, da man bare har Gros sitt ord på at dette var planen.

andre forhold i regningene.¹⁷ Firmaet hadde et enormt oppdragsomfang for tyskerne, og en omsetning på anslagsvis 25-30 millioner kroner gjennom okkupasjonen. Profitten var likevel mer eller mindre ikke-eksisterende. Gros & Sønn ble i tillegg beskyldt for å ha forfulgt arbeidere som avvek fra arbeidsplassene, og for ulovlige prisantydninger på arbeidsoppdrag. Det siste punktet var firmaet allerede blitt straffet for under okkupasjonen, og var det som førte til konkursslåingen rett før krigens slutt.

Dommen ble forskjellig for de ulike aktørene i firmaet. Den hardeste fengselsstraffen fikk Gros jr., som fikk straff på 3 år og 6 måneder. I tillegg ble de dømte hovedpersonene av firmaet, Gros sr., Gros jr. og Bjarne Hansen pålagt en inndragning på 300 000 kr «in solidum» (samlet). Forslaget til inndragning var i utgangspunktet mye høyere, og gitt individuelt, men det ble raskt klart at de høye inndragningsbeløpene var optimistiske. Willy Gros ble dømt til fengsel i 2 år og 6 måneder, i tillegg til en inndragning på 500 000 kr. Han døde før han rakk å sone straffen. Hans svake legeme, beskrevet gjennom landssviksaken, hadde ført til en ulykke i 1948. Bjarne Hansen unnslopp med en begrenset inndragning på 37 000 kr og slapp fengsel. Gros jr. måtte starte soningen av fengselsstraffen i 1950, men ble benådet via kongelig resolusjon kort tid etterpå.

Straffen som firmaet og de aktuelle personene fikk var på mange måter representativ for landssviksakene etter okkupasjonen. NS-medlemskap og det dommerne konkluderte var utilbørlig virksomhet ble straffet hardest. I tillegg ble firmaets etablering ved okkupasjonens start ansett som profittbasert og opportunistisk. Straffen vitner også langt på vei den forskjellsbehandlingen som Steffensen konkluderer med i sin masteroppgave fra andre landssviksaker.¹⁸ I tillegg støtter den også Ellingsens standpunkt om at firmaene som var etablerte lenge før okkupasjonen, samt de største firmaene, ble mildere straffet enn de mindre og nylig etablerte firmaene.¹⁹

Kartlegging av alle arbeider som Gros hadde utført i Bodø-området har et omfang som ville kreve mer enn hva som ville vært hensiktsmessig i en masteroppgave. Derfor var det nødvendig å avgrense tematikken i oppgaven. Etter besøk til Riksarkivet i Oslo for å samle inn primærkilder, ble det tydelig at oppgaven kom til å omhandle landssviksaken mot Willy

¹⁷ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: I denne arkivmappen finnes det flere tyske dokumenter i form av regninger og korrespondanse mellom tyskerne og firmaet Gros & Sønn. Mange av dem detaljerer problematikken i å få utbetalt regninger, som for eksempel et dokument ved navn «unbezahlte rechnungen» til OT Bodø datert 01.02.1944.

¹⁸ Steffensen 2018

¹⁹ Ellingsen 1993: s. 208

Gros og firmaet Gros & Sønn A/S. Firmaet var sentral i byggeaktiviteten som foregikk i Nordland og Bodø/Bodin. Planen for arkivbesøket var egentlig å samle inn informasjon fra flere kilder om arbeidet i Bodø-området, men det ble raskt klart at innholdet i landssviksaken ville kunne forsvare en masteroppgave i seg selv. Både på grunn av mengden dokumenter i saken mot Gros & Sønn og det omfattende arbeidet som firmaet hadde utført for tyskerne.

Det eksisterer lite litteratur som omhandler byggearbeider i bodø-området under okkupasjonen. Temaet for denne masteroppgaven er derfor hovedsakelig sentrert rundt firmaet Gros & Sønn A/S (og dets forløper Willy Gros & Sønn), som var et av de største byggefirmaene som opererte i Nord-Norge. Dette vil gi nyttig informasjon i henhold til forskjeller og likheter mellom firmaer i landssviksarkivet som allerede har vært forsket på. Målet er derfor å skape et bidrag til historiografien om byggevirksomhet under krigen, med særlig fokus på Bodø og omegn. Videre er det interessant å se hvordan firmaet opererte rundt problemstillinger man vet eksisterte under krigen. Slike problemstillinger kan være ressursmangel, hvordan man gikk fram for å få arbeidskraft, spørsmål om tvang, hvordan man ble kontrollert, både av tyske og norske kontrollinstanser. Svar på slike spørsmål vil kunne være med på å understøtte litteraturen om okkupasjonstiden, og bidra til å skape et bredere spekter av informasjonsgrunnlag for å danne grunnlag for konklusjoner i historiografien.

Jeg skal her i kapittel 1 kort presentere relevant historiografi om entreprenørbransjen under okkupasjonen. Dette innebærer å se på hva som er tilgjengelig av sekundærlitteratur for oppgavens tema, og sentrale tendenser i historiografien etter okkupasjonen.

1.1. Historiografi: byggeprosjekter, økonomisk kollaborasjon og landssvikoppgjøret

Hva sier historiografien om byggeaktiviteten i Bodø under okkupasjonen? Først og fremst må det fremheves at det ikke har vært utført noe arbeid som har hatt som formål å gjennomføre analyser av norske firmaers byggeprosjekter for tyskerne i Bodø under okkupasjonen. På grunn av manglende historiografi er det derfor også lite informasjon å hente fra tidligere forskning på området. Det nærmeste man kommer en oversikt over arbeid i Bodø-området, er bildesamlingen med tilhørende informasjon ved Thomas Lillevoll, som har kartlagt de militære festningsverkene i området.²⁰ Dette er likevel upubliserte og personlige samlinger. Noe av informasjonen kan man finne i bøker om Bodø under krigen, men dette er ofte

²⁰ <http://www.thomaslillevoll.net/753940.html> - Oversikt over arbeider fra Bodø og omegn

materiale av forenklet natur.²¹ Denne lokalhistoriske litteraturen er ofte problemorientert og overordnet, og med dette menes det at bøkene ofte har en fortelling som skal presenteres. Derfor mangler de ofte utfyllende informasjon fra publisert litteratur og fra primærkilder, og har som regel liten informasjon om byggearbeider.

Historiker ved Nord Universitet, Steinar Aas, har skrevet bok om tiden i Bodø under krigen med særdeles vekt på overordnede prosesser i byen. Boken *Forvandlinga*²² er et forsøk på å samle inn generell informasjon om bylivet i Bodø, og inneholder mye administrativ informasjon om okkupasjonen. Boken er et bind i et offisielt historieverk om Bodø, men inneholder lite informasjon om byggeaktiviteten i Bodø under okkupasjonen. I tillegg har han nylig skrevet en samling av mikrohistorier fra bl.a. tiden under okkupasjon, der perspektivet er sett fra *Folkets Hus* i Bodø, som er et administrativt senter for Bodøområdet. I boken *Andre tider i Norge nu*²³ finner man alt fra hverdagshistorier, til forholdet med tyskerne og folkets generelle tanker om okkupasjonen. Linda Haukland har skrevet boken *Hverdag i Ruinene*²⁴, en bok som, i likhet med de to ovennevnte verkene, handler om okkupasjonen i Bodø. Boken har et mikrohistorisk²⁵ fokus, og inneholder i tillegg en del bilder og arkivmateriale. En annen nevneverdig bok er Per I. Utgårds bok om Bodø Hovedflystasjon, som inneholder en del bilder av flyplassområdet, samt en rask gjennomgang av krigshandlingene før okkupasjonen var et faktum.²⁶ Ingen av disse bøkene inneholder likevel mye informasjon om byggeaktiviteten i Bodø. Det som kan finnes er ofte kort beskrevet, og mangler informasjon på detaljnivå.

Andre informasjonsområder er f.eks. bildearkiver med kart over området, som i tidligere nevnt tilfelle av Thomas Lillevoll eller Bodø krigshistoriske museum.²⁷ I tillegg finnes det noen masteroppgaver som har sett på noen firma som arbeidet i Nord-Norge, f.eks. Dørum & Rognan.²⁸ Hoveddelen av informasjonen om byggeaktivitet i oppgaven vil derfor innhentes i

²¹ Med dette menes det at selv om bøkene inneholder historier og fortellinger fra okkupasjonen i Bodø, mangler nyanserende akademiske perspektiver. Det er ikke dermed sagt at bøkene ikke har sin verdi, men disse bøkene er ofte generaliserte i henhold til informasjonen som blir framstilt. Det er hovedsakelig fortellingene/narrativ som preger bøkens framstilling, og det er derfor nødvendig å behandle stoffet ut fra dens natur.

²² Aas 2014

²³ Aas 2020

²⁴ Haukland 2012

²⁵ Inneholder mikrofortellinger fra folk som opplevde krigen og okkupasjonen i Bodø

²⁶ Utgård 1995

²⁷ Et annet eksempel er <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Einrichtungen/Luftwaffe/Fliegerhorste/Norwegen.htm>; et nettsted som inneholder informasjon om utstedte tyske tropper i «Flughafen Bodö»

²⁸ Steffensen 2018

dokumenter fra landssviksaken mot firmaet Gros & Sønn A/S. Landssviksaken mot Gros har også svært begrenset historiografisk kontekst, med tanke på at det ikke eksisterer tidligere forskning på denne saken. Derfor vil det være ekstra viktig for meg å behandle kildematerialet på en trygg og god måte, da arbeidet mitt vil sette en presedens for videre forskning.

Historiografien om norsk byggeinnsats for tyskerne under okkupasjonen er også lite utfyllende.²⁹ Hvorfor har et såpass viktig tema innenfor den tyske okkupasjonen fått så lite forskningsfokus til forskjell fra f.eks. motstandskampen mot tyskerne? Grunnene til dette er flerfoldige, men en av årsakene må anses som at temaet økonomisk kollaborasjon og tyskerarbeid lenge var et betent tema innenfor den norske okkupasjonshistorien. Det har tradisjonelt vært noen få forfattere etter krigen som har forsøkt å belyse temaet tyskerarbeid, men tekstene var likevel fåtallige, og som Grimnes poengterer, ofte ikke av norsk herkomst.³⁰ I tillegg er mye av det som er skrevet om byggeprosjekter ofte samlet i lokalhistoriske verk, som i stor grad er svært overflatisk og ofte preget av et narrativ.³¹

Først noen tiår etter krigen, med verk som *Det vanskelige oppgjøret: rettsoppgjøret etter okkupasjonen* av Johannes Andenæs, startet prosessen med å gjennomgå de omfattende rettsprosessene som fant sted etter krigen.³² For Andenæs var rettsoppgjøret også noe han opplevde selv, i hans stilling som konsulent for riksadvokatembetet.³³ Senere har også andre verk rettet fokuset på tyskerarbeid og økonomisk kollaborasjon, som Dag Ellingsens *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret*, der han forteller om problematikken rundt rettsprosessene etter krigens slutt, samt en del firmaers virksomhet under krigen.³⁴ Ellingsens bidrag til historiografien om okkupasjonstiden må anses å være særdeles relevant for denne masteroppgaven. Grunnen til dette er at primærkilden i oppgaven er en landssviksak, og Ellingsens refleksjoner er derfor særdeles relevant for å gi informasjon om oppgjøret etter krigen, samt en omfattende analyse av firma (og enkeltpersoners) arbeid for tyskerne. Her kan også Nina Kroglunds *Hitlers norske hjelpere* nevnes, som også inneholder refleksjoner rundt krigsprofitørene.³⁵

²⁹ Sæveraas 2018: s. 191, Gogl 2018: s. 225

³⁰ Grimnes 2020: s. 277

³¹ Sæveraas 2018: s. 191

³² Andenæs 1979

³³ Ibid.: s. 90

³⁴ Ellingsen 1993

³⁵ Kroglund 2017

I innledningen til OT-arkivet finner man også en av hovedgrunnene til at mye av den økonomiske kollaborasjonen og tyskerarbeidet ikke ble kartlagt i de første tiårene etter krigen. Arkivet var uordnet og i praksis utilgjengelig for bruk helt fram til 1980-1990-tallet, da de første forsøkene på å organisere kildematerialet ble utført. Først mellom 2006-2010 ble dette arbeidet ferdigstilt.³⁶ Et annet problem som krigshistorikere lenge hadde etter krigen, var vanskeligheten med å danne vedvarende forskningsmiljøer. Mangel på slike miljøer var prevalent helt frem til 1990-tallet, da en stadig økende interesse og optimisme overtok. Ifølge Hatlehol var unntakene (eks. Forsvarets Krigshistoriske avdeling og Norges Hjemmefrontmuseum) få, og bekreftet regelen. Konsekvensen av mangelen på miljøer var at forskningen fikk et «ad hoc-preg».³⁷

Helt siden okkupasjonens slutt har det vært påpekt at mange store, norske, statlige firma samarbeidet med tyskerne i store byggeprosjekter under krigen.³⁸ Nevneverdige bidrag til historiografien i dette henseende er Kjetil G. Andersens *Hitlers byggherrer*, og Bjørn Westlies *Fangene som forsvant*.³⁹ På Sørlandsbanen hadde NSB unngått bruk av krigsfanger, men på Nordlandsbanen endret dette seg markant.⁴⁰ Bruk av krigsfanger på Nordlandsbanen var omfattende⁴¹, selv om det var tyskerne som hadde det overordnede ansvaret for krigsfangene.⁴² Vebjørn Sand⁴³ poengterer i avisinnlegg at ingen av disse statlige firmaene har stått til ansvar for deres samhandling med tyskerne angående krigsfanger.⁴⁴ Videre formidler Sand at ingen av firmaene var villige til å støtte hans forslag til et minnesmerke for de mange krigsfangene som døde for å utvide norsk infrastruktur.⁴⁵ Dette beviser hvor betent temaet om bygging for okkupasjonsmakten fremdeles kan være.

Det er tydelig at den norske historien om krigen har vært påvirket av et ønske om fokus på fortellingen om «de norske heltene» og selve motstandskampen. Som Grimnes skriver: «Den økonomiske historien var ikke så lett å innpasse i det store eposet om den kjempende og

³⁶ Holmås 2012: s. 1

³⁷ Hatlehol 2020

³⁸ Krog 1946: Helge Krog skrev allerede om dette i sin bok «6te kolonne -?», der han presenterte den norske storindustriens krigsviktige betydning for tyskerne.

³⁹ Westlie 2016, Andersen 2021

⁴⁰ Andersen 2021: s. 155-156: NSB, via overingeniør Bjarne Vik, gikk i 1942 inn for å bruke 4000 krigsfanger om sommeren og 1200 om vinteren.

⁴¹ Westlie 2016: s. 85

⁴² Ibid.: s. 89-90

⁴³ Vebjørn Sand er blant initiativtakerne til Roseslottet, en installasjon som beskriver jødernes forfølgelser i Norge under 2. verdenskrig i kunst.

⁴⁴ Sand 2021

⁴⁵ Ibid.

lidende nasjon».⁴⁶ Det er ikke nødvendig å se lengre enn til filmatiseringen om krigen, som i stor grad er gjennomsyret av fortellingen om motstand og heldådader. Ivo de Figueiredo fremhever og kritiserer de ekstremt simplistiske fremstillingene av nordmenn og tyskere i filmer som «Max Manus» og «Den 12. mann». I sistnevnte film mener Figueiredo at tyskerne blir fremstilt som «tegneserieskurker», og nordmennene «oser av nordnorsk autentisitet».⁴⁷ Fortellingen om «engler og demoner» fra 2. verdenskrig har ført til lite inkludering av de gråsonene som krig ofte medfører.

Det har likevel foregått en liten renessanse i historieskrivingen om kollaborasjon for fienden, gråsoner, og historien om det «ikke fortalte» under krigen de siste to tiårene. Hans Otto Frøland har i de senere år ledet et forskningsprosjekt om 2. verdenskrig, med fokus på den politiske økonomien, særlig om Organisasjon Todt, under okkupasjonstiden.⁴⁸ Her er det et overordnet fokus på å fortelle den økonomiske historien under krigen uten innslag av det nasjonale moralske perspektivet, som ofte har preget fortellingen om okkupasjonstiden.⁴⁹ Frøland påpeker at Norge var en byggeplass under okkupasjonstiden, og har kartlagt hovedområder for den tyske byggeaktiviteten. Blant de viktigste oppdragene var havner, jernbane, riksvei og flyplasser.⁵⁰ I tillegg til Frøland har flere historikere deltatt i prosessen med å avdekke informasjon fra okkupasjonstiden, særlig med fokus på byggeorganisasjonen OT. Herunder Gunnar D. Hatlehol, Torgeir E. Sæveraas og Simon Gogl, Ketil G. Andersen og Mats Ingulstad.

En moralsk vending medførte et bredere spekter av historier som skulle bli fortalt om okkupasjonen. Eksempelvis studier av NS-barns forhold til far⁵¹, om tyskerjenter (og deres barn), eller debatten om frontkjempere og hjemmefronten.⁵² Man må likevel også være forsiktig med å påstå at hensikten med «valg» av fortellinger var å tie ned fortellinger om krigen. Som Rowe påpeker i avisartikkelen sin av 13. februar d.å., er det ikke nødvendigvis alltid slik at det er en hensikt som ligger bak at noen historier ikke har blitt fortalt. Det er rett og slett fordi man ikke har kapasitet til å gjennomgå alle de ulike mikrohistoriene på kort sikt, men at dette krever systematisk forskning over lengre perioder. Rowe kommenterer at slike narrativ som «(...) har blitt utelatt fra historien om krigen», har en tendens til å leve sine egne

⁴⁶ Grimnes 2020: s. 277

⁴⁷ Figueiredo 2018

⁴⁸ Forskningsrådet 2011

⁴⁹ Grimnes 2020: s. 277

⁵⁰ Frøland 2018: s. 169-170

⁵¹ Borge 2015

⁵² Grimnes 2020: 281

liv, nærmest på en bølge av populisme.⁵³ Derfor er det hensiktsmessig å operere med en viss skepsis mot antagelser, og forsøke å forstå den manglende historiografien som en del av en naturlig pågående prosess.

Det vil i oppgaven være nødvendig å se på arbeidslivet i Norge under okkupasjonen, og hva det tyske styret tilførte sådan. Dette er temaer i historiografien som sammenfaller med problemstillingen om å se hvordan firmaet Gros & Sønn passer inn i overordnede prosesser under okkupasjonen. I det vesentlige gjelder dette administrative data om lønninger, arbeidsforhold og utøvd kontroll over virksomheter. Med det siste menes det hvilken kontroll tyskerne (i samarbeid med norske myndigheter) innførte ved behandling av de norske firmaene. Her er historiografien relativt omfattende, og man finner artikler som omhandler både tyskernes oppdrag i Norge, samt på den tyske administrasjonen. Det vil også være nødvendig å se på juridiske spørsmål rundt landssviksoppgjøret etter okkupasjonen. Herunder straffeloven av 1902, og landssvikanordningen av 1944. Her er de tidligere nevnte verkene til Ellingsen og Andenæs av interesse, men også Frøland og Steffensens kapittel i *War and Semiotics* er av relevans.⁵⁴

Her kan man løst samle artiklene som handler om Organisasjon Todt og Einsatzgruppe Wiking under samme kategori. Ingulstad skriver her⁵⁵ om tysk styring av arbeidslivet under okkupasjonen, spesielt med fokus på entreprenørloven og tariffvesenet. Hatlehol fremstiller i sine artikler en gjennomgang av arbeidskraften som var tilgjengelig for tyskerne og OT, både via frivillig arbeid og tvangsarbeid.⁵⁶ Gogl foretar en gjennomgang av tyske firmaer som fikk arbeidsoppdrag i Norge.⁵⁷ Sæveraas og Frøland skriver om OT og «festung Norwegen».⁵⁸ I en ny bok som kommer ut senere i 2022, skriver Frøland og Mari Lundemo i et kapittel om bygging av sivil og militær infrastruktur i Nord-Norge. Kapitlet inneholder informasjon om hvordan tyskerne gikk fram for å utforske muligheter for byggeprosjekter i nord, basert på geologiske og observasjonsrelaterte oppdrag.⁵⁹

⁵³ Rowe 2022

⁵⁴ Frøland og Steffensen 2021

⁵⁵ Ingulstad 2018

⁵⁶ Hatlehol 2018b, Hatlehol 2020, Hatlehol 2018a

⁵⁷ Gogl 2018

⁵⁸ Sæveraas 2018, Frøland 2018

⁵⁹ Frøland og Lundemo 2022

I masteroppgaven til Martin Steffensen diskuterer han kollaborasjonsbegrepet, og hvordan kollaborasjon ble målt i rettsakene etter 2. verdenskrig.⁶⁰ I tillegg gjennomgår han firmaet Dørum & Rognan, som i oppgaven brukes til å sammenligne med firma Gros & Sønn. Andre masteroppgaver som er relevante er f.eks. Arvesen om rettsoppgjør og straff⁶¹, eller Inger Fagerbergs oppgave om flyplassbygging i Trondheimsområdet.⁶² Her kan også nevnes Andersens oppgave om oppgjørene mot A/S konstruksjon og Entreprenør Lie, Darre Nilsen A/S.⁶³ Langstrands oppgave om landssviksakene ot Dybberg & Olsson og Ranabygg er nok et eksempel i dette henseende.⁶⁴ Alle oppgavene er relevante på grunn av den sammenfallende tematikken. Disse masteroppgavene gjennomgår hovedsakelig kollaborasjonssaker mot forskjellige firma mistenkt for landssvik.

1.2. Problemstilling & avgrensning

Jeg har i henhold til oppgaven utformet to hovedproblemstillinger som skal søkes å besvares:

Den første er: Hva slags arbeider utførte firmaet Gros & Sønn A/S i Bodø under okkupasjonstiden, og hva slags utfordringer støtte firmaet på i arbeidet?

Den andre er: Var firmaets straff under landssviksoppjøret for streng, og var den representativ for rettsoppgjørene etter okkupasjonen?

Det er flere spørsmål som kreves svar på før denne problemstillingen kan svares på; Hvem deltok i arbeidene for firmaet? Var det hovedsakelig nordmenn som drev arbeidene, og hva var tyskernes rolle? Var arbeidet utført under tvang eller frivillig? Hva slags arbeid utførte firmaet, og i hvilken grad var arbeidene krigsviktige? Hvordan ble straffesaken mot firmaet behandlet, både under og etter krigen? Hva slags problemer og/eller utfordringer støtte firmaet på i arbeidet? Hva var lokale myndigheters rolle i prosessen? Slike spørsmål vil jeg forsøke å svare på i oppgaven, for å skape et bilde av hvordan arbeidet foregikk, men også for å se på hvordan norske og tyske aktører påvirket firmaet.

Det vil være naturlig for meg å samtidig se på overordnede prosesser i okkuperte Bodø, som sammenfaller med temaet om byggeprosjekter i nærområdet. Særdeles viktig er det å se på den tyske administrasjonen i Bodø kontra den norske, og hvordan de bidro til eller hindret

⁶⁰ Steffensen 2018

⁶¹ Arvesen 2014

⁶² Fagerberg 2021

⁶³ Andersen 2019

⁶⁴ Langstrand 2017

byggeprosjekter under okkupasjonen. Arbeidet som ble utført på den provisoriske flyplassen mellom 1940-1941 vil være spesielt interessant å se på, da det må anses som det største arbeidet firmaet utførte for tyskerne. Man vet at tyskernes tilstedeværelse i Bodø og omegn var betydelig,⁶⁵ og at den tyske byggeledelsen var sentral i prosjektene som skulle utføres for å sikre forsvar av byen i påvente av allierte angrep. Særlig byggeledelsen i Luftwaffe (Bauleitung der Luftwaffe) var hovedoppdragsgiveren til Gros & Sønn mens arbeidet på flyplassen foregikk. Firmaet hadde likevel også andre tyske byggeledelser som oppdragsgivere, som f.eks. infanteriregimenter i Bodø (Hæren). Fra 1942 ble også OT (Organisasjon Todt) en viktig aktør i byggebransjen. Selv om firmaet Gros & Sønn aldri hadde så mye med OT å gjøre, finnes det også eksempler på korrespondanse mellom firmaet og OT, særlig fra de siste okkupasjonsårene.

1.3. Metode – refleksjon over valg av kilder og kildekritikk

Metoden i oppgaven vil i all hovedsak være kildekritisk fokusert. Kildekritikken vil variere ut fra naturen til det aktuelle kildematerialet som skal tas i bruk. Dette vil være sekundærlitteratur og primærkilder i form av arkivmateriale, herunder også eventuelle bilder. Arkiverte saker gjelder hovedsakelig saksdokumenter fra landssviksarkivet, som finnes på Riksarkivet i Oslo. Landssviksarkivet inneholder sakførte dokumenter fra rettsakene, avhørene, forklaringene fra personer/firma som ble undersøkt for mulig landssvik.

Primærkildene, i dette tilfellet hovedsakelig landssviksaken mot Gros & Sønn A/S, brukes som informasjonskilde for å innhente førstehåndsinformasjon om oppgavens tema. Firmaet Dørum & Rognan A/S deltok i mindre grad i arbeidet rundt Bodø, men er også en primærkilde fra landssviksetterforskningen.⁶⁶ Oppgaven søker å finne informasjon om bygging for tyskerne, i praksis noe man finner i både rettsaken mot Gros & Sønn og Dørum & Rognan. Valget falt på landssviksaken mot Gros & Sønn fordi det tidligere ikke har vært gjennomgått innholdet i denne saken. Landssviksaken mot Gros & Sønn er delt i 3 arkivmapper. Dørum & Rognan ble valgt fordi firmaet har vært forsket på tidligere, og på grunn av geografisk aktivitet vil kunne gi nyttig informasjon om rettsaken mot Gros & Sønn.

⁶⁵Haukland 2012: s. 79, se også <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Einrichtungen/Luftwaffe/Fliegerhorste/Norwegen.htm> for å se hva slags tyske regimenter som var utstasjonert i Bodøområdet

⁶⁶ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0075/0009/anr. 522/45

Mesteparten av primærkildematerialet vil likevel være i form av landssviksaken mot Gros & Sønn, og danner grunnlaget for analysekapitlene til masteroppgaven.

Sekundærlitteraturen til oppgaven har hovedsakelig to hovedområder for hvorfor de er valgt. Det første er for å kontekstualisere situasjonen i Bodø under krigen, og for å forstå underliggende prosesser i før-okkuperte og okkuperte Bodø. Dette er nødvendig for å identifisere faktorer som; hvordan arbeidslivet i Bodø var, hvem som deltok i arbeidet, og hvordan norske firmaer samarbeidet med okkupasjonsmakten. Den andre grunnen er for å skape en oversikt over hvordan firmaet Gros & Sønns aktivitet kan plasseres inn i den store sammenhengen i okkupasjonen. Byggeprosjekter ble utført over store deler av Norge, og det medfører en hel del likheter og ulikheter. Derfor er det gunstig å se på hvordan lignende byggeprosjekter ble utført, da det kan hjelpe å kontekstualisere arbeidet som ble utført av firmaet Gros & Sønn.

Det er nødvendig å operere med forskjellig kildekritikk for de ulike kildene. Det vil for eksempel være behov for å behandle primærkilder på en annen måte enn bøker om Bodø under krigen. Innad i arkivmateriale vil det også være hensiktsmessig med ulike kildekritiske tilnærminger, da innholdet er av bredt omfang og varierende natur. De varierer fra avisutklipp til korrespondanse til rettsavhør og andre offentlige dokumenter. Dette medfører bruk av *det funksjonelle kildebegrepet*, i større grad enn den *klassiske kildekritikken*. Med det menes det at kildekritikken vil være rettet mot analysen, og måles i kvalitet ut fra hva de kan tilføre problemstillingen, ikke ut fra kildens egen natur.⁶⁷ For eksempel kan det være fullt mulig å finne fortellinger om Bodø i en av de lokalhistoriske verkene som forklarer mye om hvordan arbeidsmiljøet i området var. I noen tilfeller vil dette tilføre mer til analysen enn enkelte deler av landssviksakene. Ikke alt av primærkildematerialet er egnet til å ta med i analysen, som for eksempel en sak der Gros jr. ble anklaget for å ha meldt en hendelse til tyskerne etter en fremvist kinoforestilling.⁶⁸ Det finnes lignende eksempler flere steder i saksgangen, som ikke vil kunne tilføre noe til problemstillingen. I tillegg må det nevnes at det totale kildeomfanget i landssviksaken er på over 5000 bildelementer fra mitt besøk til Riksarkivet, et primærkildeomfang som i seg selv er problematisk stort.

⁶⁷ Leidulf Melve 2018: s. 41

⁶⁸ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Angiveri v/film Bombi Bitt, 05.12.1941: Her presenteres en sak der det påstås at Wilhelm Gros skal ha angitt noen som flirte av en replikk rettet mot en tysker i en fremvist film på Fram Kino i Bodø. Dette er likevel bare spekulasjoner som aktoratet har tatt med.

Dermed har jeg hatt behov for å foreta et utvalg av kildene i landssviksaken. Dette ble også noe jeg tidlig måtte ta standpunkt til, med tanke på det store omfanget av kildemateriale. Jeg har etter beste evne forsøkt å velge primærkilder basert på nøytral relevans, og ikke på et arbitrært grunnlag av hva som passer til et eventuelt narrativ i oppgaven. Jeg må likevel tilføye at med et kildeomfang på 5000 bilder har dette arbeidet bydd på utfordringer. Oppgaven er å se saken fra begge sider, både fra firmaets, hovedpersonene og fra rettens side. Det skal også her nevnes at selv om man får innsyn i selskapets og familien Gros forklaringer, er landssviksaken til tider svært ensrettet og offer for et tunnelsyn. Dette er fordi det er materiale som er strukturert etter et bestemt formål: å finne ut om de mistenkte skal tiltales. Man får likevel også innsikt i forklaringene til de tiltalte, noe som danner grunnlag for andre perspektiver.

I landssviksarkivet har kildematerialet allerede vært utsatt for en selekterings- og sorteringsprosess av politiet. Dette vil si at arkivmaterialets proveniens i mange tilfeller er brutt, og det er derfor til tider vanskelig å se sammenhengen i primærkilden. Dette arkivmaterialet inneholder dessuten en del informasjon fra OT-arkivet som er funnet relevant for saksgangen. I tillegg har det vært tatt med en del tyske dokumenter, som ble liggende igjen etter den tyske administrasjonen i Norge. Kildesamlingen er derfor heller ikke å anse som et komplett kildegrunnlag, men en samling av tilgjengelige materialer til etterforskningen som ble gjort etter okkupasjonen.

Når det gjelder tyske kilder, er det nødvendig å ta hensyn til det faktum at jeg ikke innehar gode nok språklige ferdigheter til å lese og forstå det tyske språk. Jeg har riktignok en grunnleggende forståelse av tysk fra videregående, men denne kunnskapen dekker ikke lange, sammenhengende tekster på et godt nok nivå. Dermed har jeg vært nødt til å bruke oversettelsesprogrammer i enkelte tilfeller, og deretter gjennomføre en tolkningsprosess for å produsere en forståelse av tekstene. Denne metoden er ikke ufeilbar, og jeg tar derfor høyde for at det kan forekomme enkelte feil i oversettelsesprosessen. Jeg legger også her til at jeg har fått god hjelp fra min tante til oversettelser av noen vanskelige tekster, samt tips fra venner til gode oversettelsesprogrammer.

1.4. Profesjonsrelevans

Kan oppgavens tema bidra til bedre undervisning om 2. verdenskrig? Kollaborasjon under okkupasjonstiden, samt landssviksoppgjøret etter krigen mener jeg har et stort potensial i undervisningssammenheng i skolen. Undervisningen om 2. verdenskrig, både i og utenfor

Norge, er tidvis offer for en unyansert fortelling. I denne fortellingen er det noen utvalgte deler av historien som får fokus, mens andre deler holdes fullstendig utenfor. Av egen erfaring fra både ungdomsskole og videregående skole, vet jeg at undervisningen om okkupasjonen ofte er snevret inn i form av rene hendelsesforløp og årstall. I grove trekk blir det fortalt om kongen og regjeringens flukt, om NS-forræderiet og Quisling, samt i korte trekk om krigshandlingene i Norge. Selve okkupasjonstiden handler ofte om motstandskampen mot forrædere og tyskere. Derfor er det også dessverre slik at gråsonene i fortellingen om okkupasjonen ofte havner under radaren. Lærere unnskylder seg ofte med argumenter om tid og læreplanmål. Dette er for øvrig en problemstilling jeg, både som vikar og praksislærer, også har fått erfare. Likevel mener jeg at et bredere spekter av fortellinger kan være med på å skape historiebevissthet blant elever. Både presentering av firmaer som arbeidet for tyskerne og eventuelle hovedpersoner, samt oppgjøret etter krigen, skaper flere innganger og muligheter for undervisning.

Det er flere av kompetansemålene etter Vg3 som kan passe inn under temaet. For eksempel kan man ta for seg Willy Gros og hans problemstilling ved okkupasjonens start, som passer med kompetansemålene om å utforske en historisk person og menneskers handlingsrom i konfliktsituasjoner.⁶⁹ Spørsmål som: Hvorfor valgte Willy Gros å arbeide for tyskerne? Hadde han valgmuligheter? Burde han ha gjort mer for å sabotere eller unndra seg arbeid? Var straffen for streng? Hva var grunnene til at straffen ble så streng? Dette er spørsmål som ikke bare egner seg i denne masteroppgaven og for meg selv som masterstudent, men som med litt tilrettelegging også passer ypperlig i et klasserom. Etterkrigsoppgjøret har et stort potensial for refleksjoner til ettertiden. Med det rette utgangspunktet er gråsoner særdeles velegnet for å utvikle forståelse for mennesker i tid. For å bruke Dag Ellingsens egne ord i *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret*:

«Det økonomiske landssvikoppgjøret har et større pedagogisk potensiale enn oppgjøret med de andre landssvikene. Vi får neppe 9. april om igjen, og en eventuell ny okkupasjon eller krig vil føre med seg helt andre moralske dilemmaer. Like sikkert er det at næringslivets aktører til stadighet befinner seg i situasjoner med moralske dilemmaer. En krig setter det hele på spissen, men også dagliglivets avgjørelser rundt om i bedriftene kan være slik at de setter liv på spill.»⁷⁰

Kjerneelementer som historiebevissthet, historisk empati, mennesker og samfunn i fortid, nåtid og fremtid, samt utforskende historie og kildekritisk bevissthet er alle sammen relevante

⁶⁹ Utdanningsdirektoratet 2021

⁷⁰ Ellingsen 1993: s. 209

i lys av oppgavens tema.⁷¹ Elevene får tilgang til flere perspektiver fra okkupasjonstiden i Norge, og dette gir grunnlag for refleksjoner rundt handlinger og hendelser i fortiden. I tillegg kan man diskutere konsekvensene av en «moralsk hengemyr», som Ellingsen beskriver⁷²; dersom man ikke fronter en felles motstand mot en legitim fiende, vil resultatet bli at ingen utfører noen særlig motstand. Dersom du som næringsdrivende skulle sabotere arbeid eller nekte å påta byggeprosjekter, sto det alltid klar noen til å overta arbeidet, maskineriet og arbeidsstokken. Jeg mener derfor at, dersom behandlet på riktig måte, kan landssviksakene med fordel brukes til å forbedre undervisningen om 2. verdenskrig med fokus på okkupasjonen i Norge.

1.5. Om økonomisk landssvik, kollaborasjon og utilbørlighet i landssviksakene

Hva var økonomisk landssvik, og hva ble sett på som kollaborasjon for fienden? Økonomisk landssvik var en egen del av landssviksakene etter krigen. Med økonomisk landssvik menes de som hadde opparbeidet seg formue eller godt belønnet arbeid for tyskerne, og som ble dømt for landssvik. Det kan også nevnes her at langt fra alle krigsprofitørene ble tiltalt eller dømt for landssvik. Særlig ble det «krigsviktige» arbeidet fremhevet, altså arbeid som medførte krigsbistand til tyskerne. Dette kunne være alt fra bygging av batteristillinger og bunkere, til anleggelse av flyplasser, jernbane og havneanlegg. Begrepet *utilbørlighet* ble tatt i bruk for å vurdere straffbarhet til de som profiterte på okkupasjonen. Hvordan ble utilbørlighetsbegrepet brukt i praksis, og hva var å beregne som utilbørlig i entreprenørbransjen?

Landssvikanordningen ble ferdig utformet i 1944, mens Norge fremdeles var okkupert av Tyskland. Frøland og Steffensen påpeker at landssvikanordningen bærer språklig preg av denne situasjonen.⁷³ I landssvikanordningen §2 nr. 3 blir straffbarhet fremstilt på følgende måte: «Etter denne anordning kan straffes: Den som har utført eller deltatt i ervervsmessig virksomhet for fienden på en slik måte at forholdet må anses utilbørlig».⁷⁴ Hva som kunne anses som utilbørlig delte Solem deretter eksempelvis inn i ulike kriterier:

«a) At den ervervsdrivende selv har innledet forbindelsen med fienden eller har arbeidet i nær forståelse med ham. b) At den ervervsdrivende har søkt å påskynde eller utvide virksomheten uten å ha vært tvunget til det. c)

⁷¹ Utdanningsdirektoratet 2021

⁷² Ellingsen 1993: s. 210

⁷³ Frøland og Steffensen 2021: s. 260

⁷⁴ Solem 1945: s. 51

At den ervervsdrivende har søkt fiendtlig hjelp for å hindre eller vanskeliggjøre kontroll eller rettsforfølgning. d) At den ervervsdrivende har skaffet seg eller andre utilbørlig pris eller fortjeneste eller andre utilbørlige fordeler.»⁷⁵

Utilbørlighetsbegrepet er likevel ikke å anse som uproblematisk. Kanskje den største utfordringen var at betydningen av begrepet hadde endret karakter flere ganger i løpet av krigen. Arbeid som ble ansett for tilbørlig i 1940, kunne være utilbørlig i 1943.⁷⁶ I forklaringen til anordningens §2-3, påpeker retten at utilbørlig profitt «må bli gjenstand for en skjønnsmessig vurdering i hvert enkelt tilfelle». Videre brukes ord som «iver» og «utvist energi», i tillegg til «utilbørlig pris som er betinget».⁷⁷ En skjønnsmessig vurdering for hvert enkelt tilfelle, betyr i realiteten at dommen kunne variere ut fra subjektivitet, og forklarer hvorfor spørsmålet om utilbørlig virksomhet aldri kunne måles på en standardisert måte. Det er tydelig at dette stemmer overens med hva Ellingsen skrev om den ambivalente bruken av ordet utilbørlig i rettsprosessene.⁷⁸ Steffensen fremhever også at om firmaet var blitt etablert i løpet av krigen, i tillegg til når arbeidet for tyskerne var utført, spilte en rolle for straffbarheten til virksomheten.⁷⁹ I tilfellet Gros & Sønn A/S er begge disse momentene relevant for saksgangen, i tillegg til arbeidets art (militær betydning). Einar Løchen, en av eksil-regjeringens juridiske eksperter⁸⁰, foreslo å prioritere de som utførte «ydelse til fiendens krigsmakt». Dermed ble arbeidets art (krigsviktighet) fremhevet som mer straffbar enn profitten.⁸¹

I forbindelse med landssviksakene er det nødvendig å se på diskusjonen om kollaborasjon og begrepet om utilbørlig næringsvirksomhet. Dette er fordi begrepene var sentrale i landsviksloven og landsviksanordningen, som var en viktig del av den straffegyldige lovgivingen etter krigen. For å forstå hvorfor det norske rettsapparatet tok i bruk utilbørlighetsbegrepet, må man forstå at oppgjøret var særdeles omfattende, da den omhandlet store deler av den norske økonomiske sfæren under okkupasjonen. Landsviksanordningen skulle fungere som et alternativ til de strengere lover i straffeloven. Følgende forklaring blir gitt under kapittel 1 om straffebestemmelser i den provisoriske anordningen av 1944: «Anordningen har søkt ved sine straffebestemmelser å skape et mildere og mer elastisk

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Frøland og Steffensen 2021: s. 265

⁷⁷ Solem 1945: s. 57-58

⁷⁸ Ellingsen 1993: 126-127

⁷⁹ Steffensen 2018: s. 6-7

⁸⁰ Frøland og Steffensen 2021: s. 266

⁸¹ Ibid.: s. 268

alternativ til de strengere bestemmelser i straffelovens kapitler 8 og 9 og krigsartiklene i den militære straffelov». ⁸² På tross av dette var det straffelovens §86 som ble mest fremtredende i landssviksoppgjøret. Grunnen til den utstrakte bruken av paragrafen var at den var meget altomfattende, og kunne brukes i alle tilfeller av landssvik. ⁸³ Problemet med §86 var likevel nettopp det at den var for dekkende. I tråd med paragrafen kunne mer eller mindre alle, som i noen grad hadde hjulpet okkupasjonsmakten, straffes på likt grunnlag. ⁸⁴ Derfor var det behov for et alternativ, som kom i form av landssvikanordningen. Anordningen ble likevel, som tidligere nevnt, for åpen for tolkning, noe som resulterte i ujevnheter og rettsvillfarelser i oppgjøret. ⁸⁵ Frøland og Steffensen har kommentert følgende: «lovgivningen ble for uklare til å håndheve effektivt og konsistent». ⁸⁶

Begrepet utilbørighet skulle hjelpe til med å beregne straffbarhet i etterkrigsoppgjøret. ⁸⁷ Under kapitlet historiografi ble det referert til masteroppgaven av Martin Steffensen og hans diskusjon rundt kollaborasjonsbegrepet. ⁸⁸ Begrepet er viktig for å forstå det økonomiske samarbeidet som fant sted under krigen, og for å diskutere rettsprosessene som foregikk etter krigen i landssviksrettsakene. Kollaborasjon ble opprinnelig ikke brukt i diskursen i Norge, men spesielt i Frankrike under den tyske okkupasjonen der. ⁸⁹ Steffensen trekker frem skillet mellom de ulike typene kollaborasjon med fienden, der noen typer blir ansett som mer skjerpene enn andre. Spesielt NS-medlemmer, under typen ideologisk kollaborasjon, fikk alltid en form for avstraffelse. ⁹⁰ Utilbørighetsbegrepet skriver også Ellingsen om i sin gjennomgang av rettsoppgjøret. Han påpeker at begrepet var problematisk i sin natur, da vurderingen av utilbørighet var noe som endret seg fra sak til sak etter en helhetlig gjennomgang. Videre fremstiller Ellingsen en del av handlingsmønsteret som ble ansett som utilbørlig, eksempelvis: type arbeid, frivillighet, opportunistisk eller tidsbestemt. ⁹¹

Kollaborasjon er definert av det norske akademis ordbok som «det å kollaborere, samarbeide (med fienden)». ⁹² Problemet med den økonomiske kollaborasjonen er at omfanget arbeid som

⁸² Solem 1945: s. 45

⁸³ Andenæs 1979: s. 127-128

⁸⁴ Frøland og Steffensen 2021: s. 266

⁸⁵ Andenæs 1979: s. 133

⁸⁶ Frøland og Steffensen 2021: s. 270

⁸⁷ Solem 1945: s. 45

⁸⁸ Steffensen 2018

⁸⁹ Frøland og Steffensen 2021: s. 263

⁹⁰ Steffensen 2018: s. 4-5

⁹¹ Ellingsen 1993: s. 126-127

⁹² <https://naob.no/ordbok/kollaborasjon>

ble utført for tyskerne var enormt. Grimnes skriver at «det tyske handelskammer i Norge», en industrisamlende organisasjon, allerede i løpet av krigens første år hadde fått 833 norske og 512 tyske medlemmer.⁹³ Likevel var det bare noen av firmaene som ble straffet, og underordnede arbeidere slapp nesten i alle tilfeller unna straff. Landssviksakene var for øvrig så omfattende at de siste sakene først ble avsluttet og oppgjøret formelt konkludert i 1964.⁹⁴ Den ambivalente innstillingen som den norske regjeringen viste overfor tyskerarbeid i krigens første år, hjalp heller ikke med å kartlegge den særdeles omfattende kollaborasjonen. Det utillatelige og det tillatelige samarbeid ble vanskelig å skille mellom, og situasjonen var preget av å «holde hjulene i gang» i det norske næringslivet.⁹⁵ Herunder kommer også utilbørlighetsbegrepet inn i bildet nok en gang, som ble brukt for å måle hva som skulle være akseptabel utførelse av arbeid for tyskerne.

1.6. Bodø ved krigsutløpet – en kort historisk oversikt

Bodø ble et viktig mål for tyske byggeprosjekter under okkupasjonen, men hva var egentlig situasjonen i Bodø før og under okkupasjonen? Før selve fortellingen om krigsaktiviteten i Bodøområdet starter, er det viktig å understreke at når det refereres til Bodø under krigen, er det ved utvidelse også i de fleste tilfeller snakk om Bodin. Dette er fordi Bodø og Bodin var autonome kommuner før, under, og en god stund etter krigens slutt. Det vil si at selve Bodø by, som vil innramme bare deler av sentrum i dagens Bodø, inneholdt et magert totalareal på 4 km². Resten av det som vi i dag kjenner som Bodø kommune inneholdt en rekke andre kommuner som senere har blitt slått sammen med Bodø. Bodin var for eksempel kommunen hvor flyplassen teknisk sett ble bygget under krigen, dette på grunn av at byggearealet var utenfor Bodø sentrum.

Situasjonen i Bodø var selvfølgelig preget av en del viktige forhold som er nødt til å tas hensyn til i snakk om byggeprosjekter innenfor bygrensen, samt området rundt. Sentrale personer i Bodø hadde tidlig etter krigens utbrudd uttrykt håp om å holde seg nøytral i konflikten mellom de allierte og tyskerne.⁹⁶ En stemning som Aas fremstiller som «naiv og nøytralistisk».⁹⁷ Tanken var at man skulle forbli en åpen by i henhold til Haag-konvensjonen, og dermed forhindre tyskerne fra å angripe byen.⁹⁸ Dette skulle imidlertid vise seg å bli

⁹³ Grimnes 2020: s. 278

⁹⁴ Frøland og Steffensen 2021: s. 264

⁹⁵ Ellingsen 1993: s. 24 & 33

⁹⁶ Aas 2014: s. 346-347

⁹⁷ Ibid.: s. 346

⁹⁸ Haukland 2012: s. 23 & 27

vanskelig, slik krigsforløpet utviklet seg etter hvert som kampene flyttet seg nordover. Det ble tydeligere at Bodø var et strategisk viktig mål for tyskerne, da de alliertes tilstedeværelse i Bodø talte om alt annet enn den «åpne byen» det var snakk om tidligere. De allierte startet også arbeid med å få bygget en rullebane av planker. Et viktig punkt som må fremheves her, var at før krigens utbrudd eksisterte det ingen flystripe eller flyplass i Bodø/Bodin. Det nærmeste Bodø kom en flyplass var en stasjon for sjøfly ved havnen, som for øvrig Gros & Sønn arbeidet en kort periode med før arbeidet på flyplassen startet.⁹⁹ Dette er en situasjon som stort sett gjentas over hele Norge ved krigens start. Det eksisterte svært lite militær infrastruktur i Norge, og det som fantes var av særdeles varierende kvalitet.

Arbeidet med å få anlagt en rullebane for engelskmennene var derfor topp prioritet da krigen skjøt fart i Norge. På radioen allerede 9. april tilkalte lokale myndigheter og britene, ved politimester Helge Freder, over radio at de trengte all tilgjengelig arbeidskraft for å hjelpe med skogrydding. Totalt ble det mønstret nærmere 700 mann til arbeidet på Hernes (vest-Bodø/Bodin).¹⁰⁰ Målet var den nye flystripa som skulle bygges for å forsvare de allierte og norske troppene fra luftrommet. Dette var arbeid som ikke sjenerte på hvem som skulle delta, slik som for eksempel 16 år gamle Thomas, som fant fram øksa og bega seg ut for å arbeide.¹⁰¹ I og for seg selv sier ikke dette så mye, men fortellingen om Thomas forteller om en samarbeidsvilje blant Bodøs befolkning med de allierte, og en generell arbeidsvillighet. Haukland beskriver det hele som «en gedigen dugnadsaktivitet».¹⁰² Havnen, radiostasjonen, rullebanen og de alliertes tilstedeværelse for å sikre forsyningslinjer og troppeforflytninger, førte til at Bodø etter hvert ble et reelt mål for tyskerne. På sommeren 1940 ble Bodø bombet av tyske fly som hadde tatt av fra den nye flyplassen på Værnes, og store deler av byen ble lagt i brann. Nabokommunen Bodin, som omkranset selve bykjernen, ble mindre rammet av bombinga.

Målet med bombinga var antageligvis todelt, selv om det er vanskelig å oppdrive nøyaktig informasjon om hvorfor tyskerne valgte å bombe byen så grundig som de gjorde. Det første motivet var å ta ut sentrale mål, som havnen, flystripa og radiotårnene.¹⁰³ Det andre målet var at selve byen skulle bombes.¹⁰⁴ Dette er blitt fremstilt som en ren terrorhandling for å

⁹⁹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Willy Gros 22.08.1945

¹⁰⁰ Aas 2014: s. 355

¹⁰¹ Haukland 2012: s. 31

¹⁰² Ibid.: s. 42

¹⁰³ Aas 2014: s. 362

¹⁰⁴ Ibid.: s. 363

knekke byens innbyggere sin vilje til å kjempe imot okkupasjonen.¹⁰⁵ Ironisk nok var det byggingen av flystripe i ekspressfart på Værnes, blant annet av norske frivillige, som førte til at flyene kunne ta av for å bombe Bodø 27.05.1940. Etter sigende var det også norske arbeidere som lastet inn bombene i de tyske flyene på Værnes.¹⁰⁶ Lokale entreprenørfirma som «Trondhjems Cementstøperi- og Entreprenørforening A/S, A/S Betongbygg og A/S Jernbeton hjalp også til i flyplassbyggingen¹⁰⁷, selv om arbeidet skal ha vært utført under delvis tvang fra både tyskerne og norske myndigheter. Fagerberg har skrevet om disse firmaenes involvering i flyplassbyggingen på Værnes i sin masteroppgave.¹⁰⁸ Etter bombingene syklet tyske tropper inn til byen bare noen dager senere¹⁰⁹, og arbeidet med å bygge opp en mer eller mindre sønderbombet by var i gang. Den omfattende tyske arbeidsaktiviteten i løpet av krigen er også noe som eksemplifiserer og gjenlyder hvor dårlig militært utrustet Bodø, og Nord-Norge for øvrig, var på daværende tidspunkt. Frøland og Lundemo har kommentert bekymringene som den tyske okkupasjonsmakten hadde for den svake infrastrukturen i Nord-Norge, og planene for omfattende bygningsprosjekter i området.¹¹⁰

Tyskerne satte raskt i gang med å omgjøre Bodø og nærområdet til et eneste stort festningsverk. Særlig to oppgaver hastet for tyskerne, «Festung Bodø» og flyplassen.¹¹¹ Samtidig startet de å rekvirere hus og rom til innkvartering av sine egne soldater og offiserer, noe som forsterket en allerede stor husnød hos Bodøs bombede befolkning.¹¹² Slik gikk tyskerne frem i hele Nord-Norge, noe man også kan se av husmangelen til arbeidere for Gros & Sønn på Arnøy¹¹³. Her var arbeiderne dratt hjem fordi de ikke hadde noe sted å oppholde seg på grunn av tyskernes rekvirering av privathus.¹¹⁴ Haukland har også beskrevet at det var de militære forlegningene som ble ansett som viktigst for tyskerne. Dette ser man også gjenspeilet i arkivmaterialet, der firmaet Gros & Sønn har særdeles få sivile

¹⁰⁵ Ibid.: s. 364

¹⁰⁶ Kroglund 2017: s. 78

¹⁰⁷ Ibid.: s. 358-359

¹⁰⁸ Fagerberg 2021: s. 31-34

¹⁰⁹ Aas 2014: s. 367

¹¹⁰ Frøland og Lundemo 2022: s. 1-2

¹¹¹ Aas 2014: s. 402

¹¹² Haukland 2012: s. 79-80

¹¹³ Arnøya ligger sørvest for Bodø, og man vet at tyskerne drev med festningsbygging her, det gjenstår blant annet kanonstillinger her fremdeles. I tillegg ble det bygget en del brakker i området. Se <http://www.thomaslillevoll.net/1124313.html> for mer informasjon.

Her vet man for øvrig at Dørum & Rognan også utførte betydelige arbeidsoppdrag: Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0075/0009/anr. 522/45: Oppgave over firmaet Dørum & Rognans oppdrag for tyskerne i perioden 1942-1945, 08.03.1949

¹¹⁴ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Rapport ang. utelatte arbeidere, 25.06.1942

arbeidsoppdrag¹¹⁵, selv om de mener å ha prøvd å skaffe seg slikt arbeid. Dermed kom den sivile befolkningens husnød i andre rekke, bortsett fra noen ferdighus fra det svenske Røde Kors og de såkalte «Terbovenhusene»¹¹⁶.¹¹⁷ Aas nevner at det ble innført et byggeforbud for sivile bygninger i den vestlige delen av byen (Hernes), da disse delene skulle brukes til festningsverk.¹¹⁸ De utfordrende boforholdene med svært få rom pr. person vedvarte stort sett gjennom hele krigen.

Å få bygget de nødvendige festningsverkene hastet for tyskerne, og all innsats ble lagt i å ferdigstille de militære bygningene. Flyplassen fikk førsteprioritet, og det nylig dannede Willy Gros & Sønn skrev under kontrakt på byggeprosjektet. Hvorfor mente tyskerne at festningsverket og flyplassen var av slik overordnet betydning? Grunnen til dette er at Hitler lenge så på Norge som et reelt mål for allierte invasjonforsøk, en frykt som nærmest utviklet seg til en besettelse.¹¹⁹ Frykten var nok likevel ikke helt urealistisk, med tanke på de gjentatte allierte angrep og raid langs kyststripen av Norge. Angrepene hadde konsekvenser for både mannskap og materiell langs norskekysten.¹²⁰ Et slik angrep var Bodø vitne til i den 4. oktober 1943, da amerikanske fly gikk til angrep på skip i havnen.¹²¹ Hendelsene var med på å bekrefte Hitlers mistanker om at Norge kom til å bli krigens «skjebnesone».¹²² I tillegg var både Bodø og Nord-Norge særdeles dårlig utrustet med både militær og sivil infrastruktur, samt preget av en meget spredt befolkning.¹²³

¹¹⁵ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok Willy Gros & co, 11.12.1947: I dommen konkluderte retten at sivile arbeider sto for rundt 10% av den totale omsetningen til firmaet gjennom okkupasjonsårene.

¹¹⁶ «Terbovenhusene» ble navnet gitt til noen bolighus som Rikskommissær Josef Terboven beordret bygget i Bodø på grunn av mangel på boliger for den lokale befolkningen.

¹¹⁷ Haukland 2012: s. 86-87

¹¹⁸ Aas 2014: s. 401-402

¹¹⁹ Sæveraas 2018: s. 193-194

¹²⁰ Frøland og Lundemo 2022: s. 6

¹²¹ Haukland 2012: s. 192-193

¹²² Andersen 2021: s. 161

¹²³ Frøland og Lundemo 2022: s. 1

2. Willy Gros og overgangen til tyskerarbeid

Hvem var egentlig Willy Gros og hvorfor gikk han over til å jobbe for tyskerne sommeren 1940? I dette kapittelet skal det ses nærmere på Willy Gros etter han flyttet til Norge rundt 1912, og hans yrkesvei fram til okkupasjonen. Gros sr. var med i opprettelsen av et annet firma (fra 1932) før han rett etter okkupasjonen etablerte sitt eget firma med navn Willy Gros & Sønn (senere Gros & Sønn A/S). Gros sr. var før okkupasjonen sikret av norske myndigheter¹²⁴, mens sønnen Wilhelm deltok i krigshandlinger og i forsvaret av Norge.

2.1. Willy Gros

Først vil jeg rette blikket mot spørsmålet om hvem Willy Gros var, og hans personlige bakgrunn. Gros var en tyskfødt murer av fag (født 25.03.1888 i Ransbach i Tyskland), som flyttet til Norge tidlig på 1900-tallet. Her slo han seg ned i Nord-Norge og tok etter hvert arbeid som murer i Nordlandsområdet. I ministerialbok¹²⁵ fra 1910-1922 står han oppført som «Wilhelm Gros», med yrke «murer» og bosted Sulitjelma. Primærkildene nevner ikke spesifikk dato for når han flyttet til Norge, men samme ministerialbok har registrert at han giftet seg den 02.06.1912 med en norsk kvinne ved navn Alfredine.¹²⁶ Gros hevder selv i en forklaring at han bosatte seg i Norge 03.01.1912, men det kan henvise til at han først fikk seg en fast bolig på dette tidspunktet.¹²⁷ Gros oppnevning som murer bevitner at han må ha tatt seg arbeid innenfor byggfaget ganske tidlig.¹²⁸

Ved utbruddet til 1. verdenskrig ble Willy Gros innkalt til militærtjeneste for tyskerne flere ganger, men han ignorerte alle disse henvendelsene. Konsekvensen var at han ble dømt til døden «in contumaciam»¹²⁹ i 1917.¹³⁰ Willy Gros bodde ifølge han selv i Sulitjelma til 1921, flyttet deretter til Harstad i 3 år, og bosatte seg i Bodø fra 1924.¹³¹ Fra 1926 skal han ha innehatt norsk statsborgerskap, og fra 1928 var han murmester.¹³² Firmaet som Gros var medeier i før okkupasjonen skal ha blitt dannet i kompaniskap med to andre i 1932, under

¹²⁴ Se senere i delkapittel 2.1. for hva «sikret» betød

¹²⁵ En ministerialbok, eller kirkebok, var en bok ført av lokal sogneprest som registrerte livshendelser som dåp, konfirmasjon, giftermål og begravelse. Bøkene fungerte på mange måter som folkeregisteret gjør i dag.

¹²⁶ SAT, Ministerialprotokoller, klokkerbøker og fødselsregistre - Nordland, 854/L0784: Ministerialbok nr. 854A07

¹²⁷ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Willy Gros, 20.11.1940

¹²⁸ SAT, Ministerialprotokoller, klokkerbøker og fødselsregistre - Nordland, 854/L0784: Ministerialbok nr. 854A07

¹²⁹ I påvente av en som har unndratt seg rettsforhandlingene

¹³⁰ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok Willy Gros & co, 11.12.1947

¹³¹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Willy Gros 20.11.1940

¹³² Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok Willy Gros & co, 11.12.1947

navn Gros, Hunstad & ing. Næss. I 1937 ble selskapet omgjort til Mur & Betong A/S med aksjekapital på 41 000 kr, og samme år avgikk Hunstad med døden.¹³³ Firmaet kunne ifølge statsadvokaten ha så mye som 120 mann i beskjeftigelse, og 15 om vinteren.¹³⁴

Fra 22.04.1940 til 09.06.1940 (muligens 31.05.), var Willy Gros internert av norske myndigheter. Hvem gjennomførte denne interneringen av Gros, og hva var grunnen bak? Interneringen ble foretatt av politiet, og de påstod at dette var for Gros egen beskyttelse fra fiendtlige sentimenter blant befolkningen mot tyskere. Det skal likevel også nevnes at politiet bekrefter at det engelske krigspolitiet ved en Liutenant Hunt også var involvert i interneringen og den senere forflytningen til Bodø og Kabelvåg.¹³⁵ Gros anså interneringen som en arrestasjon, og mente at den var fullstendig uberettiget. Han saksøkte staten for behandlingen han fikk i vårdagene i 1940, men det er uvisst om han vant frem i dette søksmålet.¹³⁶ Rett etter han kom tilbake til Bodø ble han etter sigende kalt inn til den stedlige kommandant, og beordret til å arbeide for tyskerne.¹³⁷

I avisutklipp som jeg har funnet fra krigen fremgår det også at Willy Gros på sommeren i 1940 trakk seg ut av firmaet «Mur og Betong A/S» for å «begynne egen virksomhet».¹³⁸ Dette er særdeles interessant når man tar et blick på datoene for hendelsesforløpet. 27. mai ble Bodø bombet, 1. juni syklet tyske tropper inn i byen, 18. juni undertegnet Gros kontrakt for bygging av flyplass, og 1. juli trakk Gros seg fra sin virksomhet i hans daværende stilling i førnevnte firma for å starte egen virksomhet. For øvrig var han også internert av norske myndigheter fram til og med 31. mai i Kabelvåg, og var derfor ikke i Bodø før rundt 6. juni.¹³⁹ Med tanke på at retten kom til å vektlegge villigheten til Willy Gros for å påta seg tyskerarbeid, bør hendelsesforløpet i dette tilfelle absolutt legges merke til. Bare 1 måned etter at tyskerne entret Bodø var altså Gros i gang med arbeidet med tyskerne, og hadde da antageligvis allerede undertegnet diverse kontrakter og anbud for videre arbeider.

¹³³ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Magnus Næss, 06.12.1945

¹³⁴ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok Willy Gros & co, 11.12.1947

¹³⁵ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Aage Holm, Bodø PKK, 15.01.1941

¹³⁶ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Willy Gros, 20.11.1940

¹³⁷ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Willy Gros, 22.08.1945

¹³⁸ Nordlandsposten 11.06.1940, hentet fra:

<https://www.nb.no/items/1b00019ca6dd41ca361c25d9bc458b78?page=1&searchText=willy%20gros>

¹³⁹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Politimester i Lofoten og Vesterålen, 30.01.1941

Willy Gros var ved okkupasjonens start delvis uføre som følge av sykdom og legemsproblemer. Han hadde hjerteproblemer og grønn stær i begge øyne, og var derfor ikke i stand til å delta i firmaets virksomhet i de senere årene (fra sent 1942). Deretter opptrådte han nærmest som en tolk for å støtte sønnen, da Gros jr. ikke kunne tysk. Svak helbred ble også bekreftet av hans lege på sykehuset i Bodø, der han var til jevnlige undersøkelser og innleggelse som følge av hans tilstand.¹⁴⁰ I benådningssøknaden til kongen i 1950 ble det også vektlagt den vanskelige posisjonen som Gros jr. fant seg i som følge av hans fars svake tilstand.¹⁴¹

2.2. Willy Gros, Mur & Betong og ingeniør Næss - om overgangen til tyskerarbeid

Hvorfor brøt Gros sr. med firmaet Mur og Betong A/S, og hva førte til at han tok på seg arbeid for tyskerne? For å finne ut grunnen til bruddet kan man ta en titt på forklaringene til Gros selv, i tillegg til medinnehaber Magnus Næss. I forklaringen til Gros påstår han at han ble «kastet ut av Mur og Betong høsten 1940».¹⁴² I en senere forklaring forteller han at da han fikk i oppdrag å bygge flyplassen av tyskerne, ville ikke lengre hans kollega i Mur og Betong A/S, Magnus Næss, forbindes med ham. Videre vektlegger han at etter hans internering i Kabelvåg av norsk politi før kapitulasjonen i 1940, ville ikke Næss «arbeide sammen med mig ... fordi jeg var tyskfødd».¹⁴³

Hvorfor ville ikke Næss arbeide Gros ifølge han selv, og hvordan løste man konflikten? Ingeniør Næss forklarer bruddet med at han ikke ønsket å ta tyskerarbeid,¹⁴⁴ og han reagerte på Gros sin villighet til å påta seg slikt arbeid. Derfor skal Næss, ved hjelp av medarbeidere og en ny murmester, ha kjøpt ut aksjene til Gros.¹⁴⁵ Det er åpenbart at det var en personlig feide som hadde oppstått mellom Gros og Næss kort tid etter okkupasjonen, og dermed er nok begge forklaringer vesentlig farget av dette forhold. Selv om Næss i sin forklaring fastholder at han forsøkte å bare ta på seg norske arbeider, tok også Mur & Betong A/S arbeid for tyskerne, spesielt ved bygging av fabrikk Frostfilet A/S. Dette arbeidet foregikk fra før julaften 1940 til vinteren 1943-1944, og var av særdeles stort omfang. Næss unnskyldte arbeidet med at han «ikke i det lange løp ville komme forbi tyskerne», og arbeidet på

¹⁴⁰ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Skriv av bylegen i Bodø, 05.06.1945

¹⁴¹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: benådningssøknad 6. mars

¹⁴² Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Willy Gros forklaring av 08.06.1945

¹⁴³ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Willy Gros, 22.08.1945

¹⁴⁴ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Magnus Næss, 06.12.1945

¹⁴⁵ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Odd Holberg Johansen, 04.12.1945

fiskefiletfabrikken anså han som det minst krigsviktige arbeid.¹⁴⁶ Næss mente arbeidet ville begunstige den norske fiskeforedlingsindustrien i det lange løp, men arbeidet må likevel sees på som et stort bidrag til tyskernes matforsyninger til fronten¹⁴⁷, og arbeidskraften var hovedsakelig tvangsarbeidere.¹⁴⁸ Derfor er det også grunn til å trekke Næss sin forklaring om at han brøt kompaniskapet med Gros på grunn av villighet til å påta seg tyskerarbeid i en viss mengde med tvil.

En annen grunn til bruddet mellom Næss og Gros kan være det faktum at Gros ble internert fra 4. april 1940 på grunnlag av at han var tysker. Det er blitt fremhevet i flere forklaringer fra blant annet Gros selv, og andre i hans krets at denne arrestasjonen hadde fremkalt bitterhet mot norske myndigheter. Gros mente at arrestasjonen var helt grunnløs, behandlingen var dårlig, og at han ble trakassert av betjentene.¹⁴⁹ Han valgte også å saksøke staten som følge av hendelsesforløpet fram til okkupasjonen. Det skal imidlertid også nevnes at både de aktuelle betjentene og politimestre/politifullmektiger benektet en slik behandling, og påstod at Gros var internert for sin egen sikkerhet.¹⁵⁰ Selv om dette grenser til spekulasjon, kan det tenkes at Gros var blitt mer sympatiserende overfor okkupasjonsmakten enn for norske myndigheter som følge av arrestasjonen. Her skal man likevel være ekstremt forsiktig med å konkludere noe, spesielt med tanke på det anstrengte forholdet mellom Gros og tyskerne i de senere årene.¹⁵¹

Edvin Dørum var medeier i firmaet Dørum & Rognan, et firma som også tok på seg tyskerarbeid i Bodøområdet. Dørum forklarte til politimesteren i Bodø at «Bodø var jo som bekjent oversvømt av tyskere, og etter hvert som tiden gikk dominerte tyskerne fullstendig hele byggevirksomheten».¹⁵² Å unndra seg alt arbeid for tyskerne ville medføre at firmaet gikk konkurs, mente Dørum. Dette kan se ut til å ha vært en reell problemstilling for firmaene som opererte i Bodøområdet og i Nord-Norge generelt; utelukkende sivilt arbeid var ikke

¹⁴⁶ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Magnus Næss, 06.12.1945

¹⁴⁷ Haukland 2012: s. 195:

Fabrikken ble i løpet av krigen verdens største fiskeforedlingsanlegg og produserte enorme mengder frossenfisk som ble videresendt til Tyskland for bruk til forsyninger med protein til soldatene på fronten.

¹⁴⁸ Ibid.:

Det var i hvert fall rundt 850 tvangsarbeidere ved Frosfilet A/S, og mange av disse var sovjetiske krigsfanger som ble behandlet særdeles dårlig.

¹⁴⁹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Willy Gros anmeldelse til justisdepartementet 20.11.1940

¹⁵⁰ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring lensmann i Beiarn 06.01.1941, forklaring justisvaktmester Solem & betjent Høydahl i Kabelvåg 30.01.1941

¹⁵¹ Se for eksempel forklaringer fra Willy Gros angående arrestasjon for sabotasje, samt brev sendt fra Luftwaffe om manglende arbeidskraft o.l.

¹⁵² Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0075/0009/anr. 522/45: Forklaring Edvin Dørum, 19.07.1945

innbringende nok til å kunne dekke firmaenes virksomhet. Det var lett for aktoratet å kritisere Gros sin utmeldelse av Mur & Betong i 1940, og hans påfølgende oppstart av eget firma til arbeid for tyskerne.¹⁵³ Det er likevel slik at Gros sr. hadde antageligvis forstått at å utelukke arbeid for tyskerne var en urealistisk holdning, og senere måtte også hans tidligere kompanjong Magnus Næss også påta seg slik arbeid. Det interessante i dette øyemed er at statsadvokaten legger i stor vekt grad på Willy Gros sin medgjørighet overfor tyskerarbeid. Om bruddet med Næss skriver retten: «Allerede sommeren 1940 hadde han ... fått grunn til sterk ettertanke da ingeniør Næss brøt ut av det tidligere selskap fordi tiltalte begynte å arbeide for tyskerne».¹⁵⁴

Det er som nevnt ikke mulig å konkludere noe om hvorfor Willy Gros valgte å ta på seg arbeid for tyskerne så tidlig som han gjorde, men det var nok en avgjørelse basert på det samlede hendelsesforløpet etter krigen startet. Noe av grunnen må krediteres behandlingen han fikk i løpet av krigen, med internering uten god grunn, og utfrysningen fra hans eierskap i Mur & Betong A/S. En annen grunn kan nok tilskrives opportuniste og effekten av de rause beløpene/lovnadene som tyskerne kunne friste med. Til sist må man også påberegne at det kan ha vært en viss mengde med tvang med i bildet, spesielt med tanke på at Gros var tyskfødt. Hvilke av grunnene som veiet tyngst er det likevel ikke mulig å konkludere noe fast om.

2.3. Willy Gros & Sønn og overgangen til aksjeselskap

Hvordan foregikk overgangen fra Willy Gros & Sønn til Gros & Sønn A/S? Firmaet Willy Gros & Sønn etablerte Gros sr. straks etter hans interneringsopphold i Kabelvåg, og bruddet med Mur & Betong A/S på sensommeren 1940. Det store spørsmålet, som også ble vurdert i landssviksaken, var om firmaet ble etablert utelukkende for å skape profitt på tyskerarbeid. Firmaet ble stilt i stand i all hast for å kunne sette i gang med arbeidene for tyskerne, noe som kan indikere i retning av profittbasert entreprise. Arbeidet hadde Gros allerede startet mens han fremdeles var medeier i Mur & Betong A/S, og derfor var overgangen antageligvis også relativt flytende. Hastverket med å sette i stand arbeidet førte likevel til mangel på organisering, som kan bevitnes for eksempel av de rotete forholdene i regnskapet til firmaet særlig den første tiden.¹⁵⁵ Noe av maskineriet fikk Gros sr. med seg fra Mur & Betong A/S, mens noe måtte han antageligvis få tildelt eller låne fra tyskerne.¹⁵⁶ I løpet av 1942 ble firmaet

¹⁵³ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok Willy Gros & co: aktoratets tiltale mot Gros, 11.12.1947

¹⁵⁴ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok Willy Gros & co, 11.12.1947

¹⁵⁵ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Revisjonsinnberetning 28.12.1945

¹⁵⁶ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Magnus Næss, 06.12.1945

omgjort til et aksjeselskap lydende på totalt 200 000 kr, innbetalt av Gros sr. ved navn Gros & Sønn A/S. Firmaet skal også ha kjøpt Kistrand Skiferbrudd, noe som også ble omgjort til et aksjeselskap ved samme anledning som byggefirmaet.

2.4. Kistrand Skiferbrudd A/S

Hvordan gikk så firmaet Gros & Sønn fram for å skaffe ressurser til byggeprosjektene, og hva ble gjort for å demme opp for ressursmangelen? Gros & Sønn skal ha eid flere steinbrudd i nærheten av de forskjellige arbeidsplassene, bl.a. i Kvalvika og ved Stille Dal.¹⁵⁷ Disse steinbruddene trengte firmaet for å kunne frambringe nok materialer til arbeidet, og eksemplifiserer ressursmangelen i Norge for øvrig. Det handlet om å skaffe alle tilgjengelige ressurser, og man sjenerte ikke på hvor ressursene kom fra.

Firmaet kjøpte også Kistrand Skiferbrudd i 1940-1941. Skiferbruddet ligger i Fauske kommune, tett på grensen til dagens kommunegrense med Bodø. Bruddet hadde vært ubrukt siden 1928, men ble holdt i gang i løpet av hele krigen.¹⁵⁸ I 1943 ble bruddet, i forbindelse med overgangen til Gros & Sønn A/S, også omgjort til aksjeselskap med en aksjekapital på 70000 kr.¹⁵⁹ Dette var totalt 70 aksjer pålydende 1000 kr hver. Det viser seg imidlertid at denne aksjekapitalen har blitt kraftig redusert i krigsårene, da aksjene senere blir nedsatt til 250 kr hver.¹⁶⁰ Grunnen til reduksjonen er vanskelig å si, men skiferbruddet hadde nok ikke vært så innbringende som Gros hadde planlagt. Skiferbruddet hadde stått ubrukt en tid før krigen, før Gros kjøpte seg inn i 1943. Det finnes liten til ingen informasjon om bruddet, og mye tyder på at det gikk ut av drift igjen etter krigens slutt. Skifer brukes for øvrig hovedsakelig i *liggende* stand. Med dette menes det at det brukes ikke i vegger eller fundamenter, men i trapper, taktekking, heller, fliser og lignende.

Det er uvisst hvor mye firmaet faktisk brukte bruddet, men ut fra skiferens bruksområde kan man gjøre en kalkulert gjetning på at den ble brukt til mer estetiske arbeider. Slike arbeider kan være til diverse innenfor brakkebygging, noe man vet firmaet gjennomførte en god del byggeprosjekter av. Av priskontroll for en innkvarteringsbrakke i 1941, får man bekreftelse på at skifer ble brukt i taktekkingen.¹⁶¹ Av et avisutklipp på tysk står det under «spesialiteter»

¹⁵⁷ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok for straffesak 32-39, 11.12.1947

¹⁵⁸ Aas 2014: s. 448

¹⁵⁹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Revisjonsinnberetning 28.01.1946

¹⁶⁰ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Anke til Høyesterett Bjarne Hansen 17.02.48

¹⁶¹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Priskontroll av stadsingeniør Knutssøn 06.01.1941

til firmaet bl.a. «feinere Putz- Fliesen- und Terazzoarbeiten», noe som samsvarer med bruksområde til skifer.¹⁶²

I innledningen ble det referert til det faktum at ressursmangelen i Norge for okkupasjonsmakten var prekær.¹⁶³ Jeg skal ikke her gå så nøye inn på dette området, men det er særlig en detalj fra straffesaken som støtter opp under ressursmangelen. Sent 1940 ble firmaet involvert i en sak angående en beslagleggelse av trelast til et annet norsk firma, A/S Finnsnes materialhandel. Beslagleggelsen skal ha skjedd via tyskerne, for bruk til firma Gros sine byggeplasser. Gros ble personlig saksøkt av trelastfirmaet, og ble ansvarlig for å tilbakebetale trelastens verdi. Det ble også forsøkt å ta utpanting hos Gros eiendom, men dette skal ha blitt forhindret ved hjelp av en «bevæpnet tysker». Denne episoden ble senere brukt mot Gros for å eksemplifisere at han hadde vært skyldig i å søke å unndra kontroll fra myndighetene (jfr. Landssvikanordningen § 2-3).¹⁶⁴ Videre skal det ha foregått flere slike beslagleggelser av tyskerne, som tok i bruk alt av lokale ressurser de kunne frambringe. Det var for øvrig den tyske byggeledelsen som hadde det overordnede ansvaret med å frambringe materialer til arbeidsprosjektene.¹⁶⁵

En lignende sak får man innsyn via landssviksaken mot Dørum & Rognan. I forbindelse med oppføring av noen garasjer i Bodø ble materiale fra «Bodø Trelastkompani» rekvirert til bruk i byggeprosjektet. I likhet med Gros & Sønn ble Dørum & Rognan bedt å sende regning for materialene til tyskerne.¹⁶⁶ Et tredje eksempel fra samme trelastfirma skriver Aas om her¹⁶⁷, denne gangen til bruk i et prosjekt i Breivika i 1941. Disse hendelsene bevitner på lang vei om den ressursmangelen og problematikken okkupasjonsmakten opplevde. Sannsynligvis ble mesteparten av materialet sendt og rekvirert på havnen, da infrastrukturen over Saltfjellet lenge var for dårlig til å få sendt materialer via land.

¹⁶² Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Ukjent datert avisutklipp på tysk

¹⁶³ Frøland 2018

¹⁶⁴ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Rapport til politimester i Bodø, 18.04.1941 & brev til Ortskommandanturet i Bodø, 10.01.1941

¹⁶⁵ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Diverse arbeidsprosjektbeskrivelser avsluttet med «Transport av materiale til byggeplassen (ikke nødvendigvis til brukssted) utføres av den tyske byggeledelsen». Oversatt fra tysk.

¹⁶⁶ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0075/0009/anr. 522/45: Forklaring Jan Petersen, 06.11.1945

¹⁶⁷ Aas 2014: s. 436

2.5. Tvang? – Okkupasjonsmakten og firmaets anstrengte forhold

Et sentralt punkt i landssviksaken var at Willy Gros påstod at han hadde følt seg truet av tyskerne, og dermed også tvunget til å utføre arbeid for okkupasjonsmakten.¹⁶⁸ Men var det egentlig et reelt utøvd press mot Gros, slik han forklarer, eller var dette et forsøk på å unnvike seg utilbørligheten i landssviksaken? Hvordan var egentlig forholdet mellom firmaet Gros & Sønn og tyskerne? Willy Gros mente at tyskerne truet han med en dødsdom fra 1. verdenskrig, der han skal ha blitt kalt inn til tjeneste for den tyske hæren, men avslått.¹⁶⁹ Det fremgår likevel både av avisutklipp fra straffesaken¹⁷⁰, og av rettsdokumentene¹⁷¹ at Gros skal ha fått opphevet denne dødsdommen mot han. Grunnen til dette er at han fikk tildelt norsk statsborgerskap i 1927, som følgende skal ha opphevet dommen. I tillegg skal han ha gjennomført en reise til Tyskland etter Hitler kom til makten for å ordne opp i denne saken.

Forholdet mellom Gros & Sønn og tyske byggelederinstanser surnet betydelig som følge av at sistnevnte mente firmaet tilbakeholdt arbeidere, gjennomførte urealistiske prisantydninger, bevisst senket arbeidstempo og en hel del andre arbeidsforhold. I et vedlagt brev får man samtidig innsikt i hvordan byggeledelsen i Luftwaffe gikk fram for å unngå sabotering av arbeid.¹⁷² I nevnte brev klager Luftwaffe på at arbeidsinnsats til det daværende byggeprosjektet ved flyplassen uteble, og at «Gros vet at okkupasjonsmakten ikke kan stille med mer arbeidskraft selv, av gjennomførte forhandlingsmøter». Deretter truer de med å stille firmaet for tysk krigsrett for sabotering av arbeid. Det er likevel vanskelig å bedømme om disse brevene utfører noen reell trussel, eller om dette er et påfunn fra tyskerne for å forsøke å øke arbeidstempoet.

Et annet eksempel på at tyskerne til tider var oppgitt over firmaet Gros & Sønn kan man avlese av et brev til OT fra «Obereinheitsführer» fra 1943. Brevet handler om en del regninger som Gros & Sønn A/S hadde purret på, antageligvis gjentatte ganger på grunn av manglende betaling. I brevet skriver personen at «jeg ber om at disse regningene blir

¹⁶⁸ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Willy Gros, 22.08.1945 - «Straks jeg kom tilbake hit (Bodø) ... ble jeg hentet til den tyske Ortskommandanten på stedet, og fikk her pålegg om enten å begynne å arbeide for tyske interesser, eller også kom jeg til å bli satt inn. Jeg så det slik an at jeg ikke annet å gjøre enn å begynne å arbeide for tyskerne»

¹⁶⁹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Willy Gros, 22.08.1945

¹⁷⁰ Nordlandsposten 1947

¹⁷¹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok Willy Gros & co, 11.12.1947

¹⁷² Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Brev fra Bauleitung der Luftwaffe «Entzug von Arbeitskräften», 28.08.1943

behandlet så raskt som mulig, så det norske firmaets klager endelig kan ta slutt». ¹⁷³ Samtidig ble firmaet, og Gros jr. og sr. også tydelig mer fiendtlig innstilt til tyskerne, da de bl.a. hadde rekvirert materielt utstyr fra firmaet, samt familiens hytter/båt, til eget bruk.

Spørsmålet om tvang er vanskelig å gi et klart svar på, men det er mye som tyder på at tyskerne til tider kunne oppleves pressende. Det er tvilsomt at Gros sr. var underlagt mye press fra tyskerne på sommeren i 1940, muligens fordi han da var et sårbart mål for tyskerne grunnet hans tyske bakgrunn og irritasjon mot norske myndigheter. Gros mente at han ikke hadde annet valg enn å arbeide for tyskerne, ellers kom han til å bli arrestert på ny. ¹⁷⁴ Etter å først ha begynt å arbeide for tyskerne, var det tilsynelatende svært vanskelig å unndra seg videre arbeid med okkupasjonsmakten. Dette samsvarer på mange måter med hva Johan Rognan forklarer i et avhør, der han hevder at arbeidet ble innledet under tvang ¹⁷⁵, og at det deretter var ekstremt vanskelig å komme seg unna. ¹⁷⁶

Retten har likevel konkludert med at det ikke var noe nevneverdig tvang med i bildet, og har i dette øyemed tatt med forklaringer fra vitner som Carl Kittner (Rikskommissariatets mann i Bodø). Kittner hadde konkludert med at det aldri var noen seriøs trussel fra tyskerne, og at han hadde gitt beskjed om å ta kontakt med han dersom noen ble utsatt for dette, så skulle han ordne opp i det. ¹⁷⁷ Videre mener Kittner at Gros var meget vennlig innstilt til tyskerne, og at han viste villighet til å ta på seg arbeidet for tyskerne. Kittner påstod også at Gros hadde bremsset arbeidet med de sivile boligene «Terbovenhusa», som skulle lette på bolignøden i Bodø, til fordel for arbeid på militære anlegg for tyskerne. Kittners forklaringer må man likevel ta med en klype salt, da han satt fengslet i Norge under avhøret i 1946, og han ser ut til å besitte en viss mengde bitterhet over situasjonen. ¹⁷⁸ Kittner gav også forklaring i saken mot Dørum & Rognan, der han også framstilte arbeidet som frivillig. ¹⁷⁹

2.6. Konkurs

Før krigens slutt i april 1945 ble firmaet Gros & Sønn A/S slått konkurs av skattefogden i Nordland. Hva hadde ført fram til denne konkursen, og hvorfor hadde ikke firmaet midler til å

¹⁷³ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Brev til OT Einsatz Mittelnorwegen, 13.05.1943 angående utestående regninger

¹⁷⁴ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Willy Gros, 22.08.1945

¹⁷⁵ «Jeg hadde inntrykk av at var en først begynt å arbeide for tyskerne var det omtrent umulig å komme seg fra dem» - Johan Rognan

¹⁷⁶ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0075/0009/anr. 522/45: Forklaring Johan Rognan, 18.07.1945

¹⁷⁷ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok Willy Gros & co, 11.12.1947

¹⁷⁸ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Avhør av Carl Kittner på Akershus fengsel, 20.02.1946

¹⁷⁹ Steffensen 2018: s. 33

unngå konkurs? Den utløsende årsaken til konkursen var at firmaet ikke kunne tilbakebetale gjenværende skattebeløp som hadde til gode å bli betalt, og firmaets aksjer kunne ikke dekke skatteutgiftene.¹⁸⁰ Disse ubetalte skatteutgiftene skal ha vært så mye som over 2 millioner kroner, et beløp som ikke kunne dekkes hverken av firmaet eller Gros selv.¹⁸¹ I konkursrapporten argumenterer skriveren for at «i alt vesentlig omfattet firmaets virksomhet arbeide for tyskerne», og «vi mener Gros var tyskernes mann helt og holdent».¹⁸² De vektlegger altså den enorme skjevfordelingen av arbeid for tyskerne, kontra sivile arbeid for norske oppdragsgivere. I rapporten fremheves også firmaets ekstremt rotete finansielle situasjon, der en rekke regninger til tyskerne var ubetalte. Dette begrunnes med at «Tyskerne bestemte selv hva de ville betale, og da alltid etter arbeidet var utført».¹⁸³

Bekreftelse kan man også få av å se på flere brev fra Gros til den tyske byggeledelsen, der han anklager tyskerne for utestående betaling av regninger. Disse utestående fordringene forblir i mange tilfeller ubetalt av tyskerne, mens tyskerne til stadighet var uenig om hva som skal betales og hva som ikke skal betales. Brevene underbygger den førnevnte uttalelsen av revisorene om at tyskerne betalte hva de ville. Dette er ikke noe nytt ved revisjonsinnberetningen i 1946, da dette allerede var bevist av statsrevisor Sverre Nilsen i 1943.¹⁸⁴ Det blir også påpekt at det hadde vært «et ukontrollert sløseri med penger, som uvegerlig måtte forverre firmaets stilling dag for dag». Forslaget til inndragning av formue var på nærmere 2,2 millioner kroner for ubetalte skatter og ulovlig næringsvirksomhet.¹⁸⁵

Johan Rognan var medeier i firmaet Dørum & Rognan, og under etterforskning for landssvik sammen med hans kompanjong Edvin Dørum. I en forklaring etter krigen forteller Rognan at firmaet Dørum & Rognan skal ha overtatt arbeidere fra et konkursslått firma «ved krigens slutt», som skulle brukes videre i arbeid for tyskerne. Om det her er snakk om Gros & Sønn A/S er usikkert, da firmaet ikke nevnes ved navn, men dette er en mulighet som ikke bør avskrives.¹⁸⁶ Videre får man informasjon fra Edvin Dørum om at disse arbeiderne skal ha blitt brukt til kabelgrøfting for tyskerne, arbeider man vet at firmaet Gros & Sønn hadde utført for tyskerne ved tidligere anledninger.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Revisjonsinnberetning 28.01.1946

¹⁸¹ Ibid.

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Revisjonsinnberetning 15.04.1943

¹⁸⁵ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Revisjonsinnberetning 28.01.1946

¹⁸⁶ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0075/0009/anr. 522/45: Forklaring Johan Rognan, 18.07.1945

¹⁸⁷ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0075/0009/anr. 522/45: Forklaring Edvin Dørum, 19.07.1945

2.7. Konklusjon

Willy Gros var en tyskfødt murer av fag, som tok arbeid i Nord-Norge fra tiden før 1. verdenskrig. Før okkupasjonen var han medeier i et annet firma, Mur & Betong A/S, men han ble kjøpt ut av firmaet av hans medeier Næss i mai 1940. Gros sr. var internert en kort periode på våren 1940, og da han ble løslatt begynte han å arbeide med tyskerne kort tid etter. Firmaet Gros & Sønn ble da etablert for å starte arbeidet, og ble senere omgjort til aksjeselskap. Nøyaktig hva som førte til at han startet å arbeide for tyskerne er vanskelig å konkludere med, men er sannsynligvis sammensatt av omstendighetene før og kort tid etter okkupasjonen. Om det var press fra tyskerne, eller om Gros sr. viste villighet til å påta seg arbeidet er uvisst. Dommen kom likevel til å konkludere med at Gros hadde vist villighet til å påta seg tyskerarbeidet frivillig. I 1940-1941 kjøpte Gros sr. Kistrand Skiferbrudd, og bruddet ble omgjort til aksjeselskap sammen med moderselskapet. Ressurser til byggeprosjektene ble anskaffet der det var tilgjengelig, og siden tyskerne hadde ansvaret for å frembringe materialer kunne de gjerne rekvirere sivile ressurser langs sjøveien. Gros & Sønn A/S ble før krigens slutt slått konkurs av norske myndigheter på grunn av ubetalte skatter. Dette var blant annet fordi tyskerne unnlot å betale regninger, samtidig som firmaet opplevde å få bøter på for høye prisberegninger.

3. Byggeoppdragene

I dette kapittelet vil det bli presentert arbeider som firmaet Willy Gros & Sønns (senere A/S) utførte for tyskerne. Omfanget av arbeider som firmaet utførte var stort, og spredt over flere steder i Nordland, selv om det var i Bodø og Bodin byggeaktiviteten var klart størst. Hva var arbeidsområdene til byggefirmaet, og hva slags type arbeider utførte firmaet Gros & Sønn? Var byggeprosjektene som Gros & Sønn utførte for tyskerne av krigsviktig art? Gros påstod at han hadde forsøkt å bare få arbeider i Bodø, men at han hadde blitt tvunget og beordret til å ta på seg byggeprosjekter også andre steder i Nordland.¹⁸⁸ Hovedvekten i teksten vil være på de arbeidene som ble gjennomført i Bodø og omegn, men byggeprosjekter på andre steder i Nordland vil bli nevnt der det er relevant.

3.1. Flyplassen

Hvordan foregikk arbeidet på flyplassen i de første årene? Dessverre finnes det svært lite konkret informasjon om arbeidet som foregikk på flyplassen i Bodø mellom 1940-1942. Delvis er dette fordi Gros & Sønn A/S ikke hadde tatt vare på mye dokumentasjon om byggeprosessen, og har muligens forsøkt å skjule eller forhindre myndighetene innsyn i disse dokumentene. Det finnes eksempelvis ingen anbud eller oppdragsbeskrivelser angående arbeidet på rullebanen på flyplassen, et arbeid som foregikk fra august 1940. Mangel på anbud i starten av arbeidet for tyskerne bevitnes også av Dørum & Rognan, som heller ikke sendte anbud for bygging av brakker i Saltdal.¹⁸⁹ Det skal ha vært skrevet kontrakt om arbeidet, men om dette er tilfelle, er den ikke å finne i saksdokumentene.

Dermed må man bruke det som eksisterer av tilgjengelig informasjon, for eksempel ved oversikt og regnskap over betaling i etterlatte tyske dokumenter fra byggeledelsen. Gros & Sønn ble også beskyldt for å ha et bevisst rotete og forvirrende system på kassebokføringer, og det er derfor vanskelig å bedømme noe ut fra kassabøkene.¹⁹⁰ Videre er hovedparten av de kildene som omtaler byggeprosessen, regninger, korrespondanser o.l. mellom firmaet og byggeledelsen, i all hovedsak ført på tysk. Slike dokumenter er enten tatt med av tyskerne etter krigen, blitt destruert under/etter krigsforløpet, eller er å finne (i varierende detalj) i dokumenter overlatt fra den tyske byggeledelsen. Informasjonen om byggearbeidet kommer derfor som fragmenter fra ulike forklaringer under rettsaken, og i etterlatte tyske dokumenter.

¹⁸⁸ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Willy Gros, 22.08.1945

¹⁸⁹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0075/0009/anr. 522/45: Forklaring Johan Rognan, 18.07.1945

¹⁹⁰ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Revisjonsinnberetning 28.12.1945

Det er likevel liten tvil om at arbeidet var å anse som det største arbeidet Gros & Sønn gjennomførte under krigen, og det er mulig å danne et bilde basert på fragmentene.

Men hvor lå flyplassen og rullebanen? Angående plassering, kan man på engelske rekognoseringsbilder se at flyplassen og flystripen ligger et stykke utenfor daværende sentrum.¹⁹¹ Flystripen ble opprettet mer eller mindre på det samme området britene hadde bygget på, og dette var en taktikk som ble brukt flere steder.¹⁹² Kartbilder hentet fra Thomas Lillevolls personlige digitaliserte arkiv, viser også at flyplassen og flystripen lå rett nord for dagens Olav Vs Gate, tvers gjennom flymuseet og i retning RV 80.¹⁹³ Til sammenligning med dagens flyplass var den tyske flyplassen plassert nord-øst for den nåværende lokasjonen. Dette vil si at mesteparten av flyplassen og det tilhørende anlegget lå utenfor Bodø, i nabokommunen Bodin.

Interessant er det også å notere seg at Gros allerede 18. juni hadde undertegnet kontrakt med tyskerne for bygging av flyplassen i Bodø, selv om denne ikke kan fremvises.¹⁹⁴ Dette var selvfølgelig et resultat av at flyplassarbeidet hastet for tyskerne, og de ønsket å starte arbeidet så raskt som det lot seg gjøre.¹⁹⁵ I det tidligere nevnte avisutklippet fra Nordlandsposten, ser man at Gros undertegnet kontrakt for bygging av flyplassen mens han fremdeles tilhørte sitt tidligere selskap Mur & Betong A/S.¹⁹⁶ Kanskje hadde han håpet å få med sin daværende kompanjong Næss på arbeidet, men dette ble raskt uaktuelt på grunn av deres anstrengte forhold. Dermed ble arbeidet tildelt til det nyopprettede Gros & Sønn.

Hva slags arbeider utførte firmaet på flyplassen den første tiden? Gros forklarer at hans firma skal ha stått for drenering og innlegging av selve «flybanen» (rullebanen).¹⁹⁷ I samme forklaring opplyser Gros om at tyskerne et sted mellom 1942-1943 skal ha overvært arbeidet ved flyplassen med skarpladde gevær, som han mener å ha fått stoppet.¹⁹⁸ Dreneringsarbeidet ved flyplassen kan man se på en oversikt datert til 10. juni 1943, der «drenering» og «avvanning» blir presentert med påfølgende dybde av graving. Denne dreneringen er det også

¹⁹¹ Utgård 1995: s. 26 & 28

¹⁹² Frøland og Lundemo 2022: s. 8

¹⁹³ Lillevoll 2017

¹⁹⁴ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Tiltalebeslutning av 24.06.1946

¹⁹⁵ Frøland og Lundemo 2022: s. 8: «De (tyskerne) mobiliserte private byggefirma ved å tilby gunstige kontrakter...»

¹⁹⁶ Nordlandsposten 1940

¹⁹⁷ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Willy Gros 22.08.1945

¹⁹⁸ Ibid.: Gros sr. forsøkte å bevise at han ikke var aggressiv mot arbeiderne i firmaet, mens aktoratet forsøkte å bevise det motsatte.

vedlagt regninger for, henholdsvis til 428 000 og 402 000 kr. Dette stemmer mer eller mindre overens med aktoratets påstand om regning til tyskerne for dreneringen på «828 000 kr».¹⁹⁹

Det er også noen regninger vedlagt for diverse arbeider, som innlegging av sementrør. Regningene stammer fra 08.01.1941 på «byggeplassen til Luftwaffe», noe som også stemmer godt overens med perioden da flyplassbyggingen fant sted.²⁰⁰ Dette i tillegg til «Strassenbau», noe som direkte oversettes til «veibygging», men som jeg mistenker kan være selve rullebanen på flyplassen, avkjøringsbaner, eller tilgangsvveier til flystripen. Man vet også av Gros sr. sin forklaring at firmaet skal ha anlagt en vei på festningsområdet ved Bremnes²⁰¹, og det er mulig det er denne det refereres til.²⁰² Dette arbeidet ble anslått til rundt 3,8 millioner kr.²⁰³ Selv om rullebanen i all hovedsak bestod av planker, vet man også at deler av flyplassen bestod av betong.²⁰⁴

Hva kan man si om krigsviktigheten til arbeidet som ble utført på flyplassen mellom 1940-1941? Arbeidet ved flyplassen var som nevnt det mest omfattende arbeidet til Gros & Sønn under okkupasjonen. Det er flere måter å bevise dette på; både via mengden arbeidere i regi av firmaet, og via revisjonspapirene som bekrefter store beløp i perioden 1940-1942. Allerede kort tid etter at arbeidet var i gang ble det avertert etter en omfattende mengde arbeidere til flyplassområdet, og nærmere 2000 personer skal totalt ha vært i arbeid for firmaet på et punkt. Senere ble arbeidsstokken redusert. Næringsvirksomheten som ble registrert av firmaet under perioden mens arbeidet på flyplassen foregikk, er også særdeles omfattende. Arbeidet ved flyplassen må anses som det mest krigsviktige arbeidet firmaet Gros & Sønn utførte for tyskerne. Den tyske okkupasjonsmaktens militære aktivitet på flyplassen var stor gjennom okkupasjonsårene, og mange luftregimenter var tidvis utstasjonert på flyplassen i Bodø. Man kan derfor konkludere med at arbeidet på flyplassen i Bodø var av betydelig viktighet for

¹⁹⁹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok Willy Gros & Co, 11.12.1947

²⁰⁰ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Regninger av 08.01.1941 til Bauleitung der Luftwaffe

²⁰¹ Bremnes ligger på nordsida i Bodø. Festningsverket lå på en slags halvøy ved sjøen og hadde navnet Stp. 1 – «Brømneset». Se <http://www.thomaslillevoll.net/752589.html> for hvordan festningsverket så ut.

²⁰² Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Willy Gros, 22.08.1945

²⁰³ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Regningsoversikt av Oberbauinspektör 10.06.1943

²⁰⁴ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok Willy Gros & Co, 11.12.1947 angående arbeidet på flyplassen: «Hertil kom byggingen av de nye rullebaner for fly, som hadde en lengde av flere hundre meter og en bredde av 30-40 meter. Selve dekket bestod av treplanker og for en mindre del av betong. Det ble videre laget avkjøringsbaner for fly og fortøyningsblokker.»

Luftwaffe i området, og banet vei for en stor utplassering av tyske luftregimenter i området. Den militære forlegningen fikk navnet «Flughafen Bodö» eller «flyhavn Bodø».²⁰⁵

Det kommer frem av revisjonsberetningen at firmaet hadde et overskudd på 1,8 millioner i 1941, og for nærmere 1 million i halvåret med drift i 1940. Her finner man også innbetalte beløp fra Wehrmacht på rundt 8 millioner, noe som i 1945 var betydelig høye beløp (rundt 190 mill. via inflasjonskalkulator).²⁰⁶ Gros sr. personlig hadde også en inntekt i 1940-1941 som langt overgår de andre okkupasjonsårene, på hhv. 937.000 og 1.633.000. Dette var særdeles høye beløp i samtidens øyemål. Til sammenligning hadde han bare en inntekt på 189.000 i 1942.²⁰⁷ Fra 1943 har ikke Gros sr. registrert noen inntekt på sitt navn, men det skal likevel også nevnes at han i de senere årene overlot driften hovedsakelig til Gros jr. på grunn av hans svake helbred.

3.2. Andre byggeprosjekter på flyplassområdet

Hva slags andre arbeider hadde firmaet på området rundt flyplassen? Som tidligere nevnt er det få bevarte kilder fra arbeidet på flyplassen i de tidlige fasene av arbeidet, men det finnes, som tidligere nevnt, eksempler på brakker, drenering og veibygning på flyplassområdet. Grunnen til at man kan påregne at arbeidet er utført i flyplassområdet, er fordi avtalene og anbudene er signert med Bauleitung der Luftwaffes navn. Man skal likevel ikke uten videre anta at alle bygg oppført i Luftwaffes byggeledelse er på flyplassen, men byggene har som regel likevel en tilknytning til flyvåpenet, eller i alle fall en tilknytning til Luftwaffes interesser. Det var likevel en stor hovedvekt av arbeid fra 1940-1942 i nærheten av flyplassen, noe som også bekreftes av forklaringen til Gros under avhør.²⁰⁸ Herunder finner man for eksempel et anbud på en lagerbrakke (Peilbaracke) som ble oppført i nærheten av flyplassen.²⁰⁹ En slik brakke ble via anbud anslått å være prissatt til ca. 40 000 kr, og dette er et eksempel et av mange byggeprosjekter for Luftwaffe. Det ble oppført en god del brakker på

²⁰⁵ Se «<https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/EinrichtungenLuftwaffe/Fliegerhorste/Norwegen.htm>» for hvilke regimenter som var utstasjonert i og rundt Bodø. Se også oversikt i «Aas 2014: s. 437»

²⁰⁶ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Driftsoversikt 1940, 1941 & 1942 (via beretning 15.04.1943)

²⁰⁷ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: skjema fra ligningsmyndighetene 07.09.1945 v/Bodø Ligningskontor

²⁰⁸ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Willy Gros,

²⁰⁹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Anbud til Bauleitung ang. «Peilbaracke» 01.04.1941

området, med forskjellige bruksområder. Noen av brakkene var lagerbrakker, andre var innkvarteringsbrakker, og andre var brakker av administrativ art (arbeidsbrakker).²¹⁰

Gros utførte et mangfold av varierte arbeidsoppdrag for den tyske byggeledelsen i Luftwaffe på flyplassen og området rundt, herunder både kabelgrøfting, sprengning av bunkers, oppføring av brakker, drenering og anleggelse av rullebane. I startfasen i 1940 skulle tyskerne bygge 3-4 brakker i Bodø, som de forsøkte å få Dørum & Rognan til å gjennomføre. Dette arbeidet skal ifølge Rognans forklaring ha blitt overtatt av «firma Gros», og viser til en viss koordineringsprosess blant de norske firmaene som opererte rundt Bodøområdet.²¹¹ I 1941 skulle tyskerne oppføre en ny brannstasjon i nærheten av flyplassen, med den overhengende faren for flyangrep fra de allierte. Dermed var oppdraget hastbelagt, for slike angrep trodde tyskerne kunne ramme Nord-Norge gjennom hele krigen.²¹² Av samme grunn er også derfor byggeprosjektet av krigsviktig art. Et slikt bygg ville kreve mye arbeidskraft og materiale, og må derfor ansees som et stort arbeid utført av Gros & Sønn A/S. Bygget ble anslagsvis satt til anbud på 365 000 kr.²¹³ Brannstasjonen ble oppført på Plassmyra, rett ved den provisoriske rullebanen av tre. Bygget eksisterer fremdeles i dag, og er i bruk av Bodø Krigshistoriske Museum, men det karakteristiske «slangetårnet» er fjernet.²¹⁴ Det er usikkert om firmaet hadde tillatelse til å gjennomføre slike arbeid, men arbeidet ble utført før entreprenørloven trådte i kraft i 1942.

3.3. Andre utførte byggeoppdrag

En del av byggeprosjektene kan ikke linkes til flyplassområdet, men er fremdeles i området Bodin/Bodø. Hva slags byggeprosjekter var dette snakk om, og hva var krigsviktigheten til prosjektene? Dette delkapittelet er viet til bygninger som ikke har en klar tilknytning til flyplassen. Blant firmaets mange arbeidsoppdrag for tyskerne finner man en oppdragsbeskrivelse av en mannskapsbrakke på Jentoftshaugen. Brakken skulle kunne huse et antall soldater på opptil 94 stk., og lå rett ved siden av et bunkerskompleks der tyskerne drev med samband.²¹⁵ Brakker er også noe firmaet bygger en hel del av, som kan sees på den tidligere nevnte regningsoversikten. Her finner man flere «varmebrakker» i ulike størrelser,

²¹⁰ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Diverse anbud og arbeidsprosjektbeskrivelser mellom firma Gros & Sønn og Bauleitung der Luftwaffe i perioden august 1940–desember 1942

²¹¹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0075/0009/anr. 522/45: Forklaring Johan Rognan, 05.11.1945

²¹² Sæveraas 2018: s. 194, Frøland 2018: s. 173

²¹³ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Regning fra 10.06.1941 til Bauleitung der Luftwaffe

²¹⁴ <http://www.thomaslillevoll.net/862965.html> (Stp. 29: «Fliegerhorst Mitte, Plassmyra»)

²¹⁵ <http://www.thomaslillevoll.net/752599.html> (Stp. 21: «Föhrenhugel Jentofthaugen»)

fra 140 m³ til 2030 m³, i tillegg til den tidligere nevnte lagerbrakken ved flyplassen. Her finner man også regning for en «overnattingsstasjon for sjøflybase», og en innkvartering for byggeledelsen, henholdsvis satt til 31 000 og 85 000 kr. Det ble også bygget to større «innkvarteringsbrakker» for 150 000 kr per stykk. Plantegningene viser at denne typen brakke ble bygget i to etasjer, mens stadsingeniørens gjennomgang nevner at bygget ble oppført på frostfrie betongfundamenter.²¹⁶

Firmaet bygget også en «wirtschaftsgebäude», noe som direkte oversettes til «gårdsbygning», men som ifølge rettsboken skal være et feltkjøkken/tilholdssted oppsatt på flyplassområdet. Denne ble beregnet til 508 000 kr.²¹⁷ Ellers kan man i oversikten finne noen lagerskur og en vaktstasjon/bygning til henholdsvis 62 000 og 10 000 kr.²¹⁸ Det er også interessant å se at den tyske byggeledelsen nesten alltid operer i form av en avtale med forsinkelsesstraff. Dersom denne avtalen ble overskredet, måtte firmaet betale en bot på 20-30 kroner for hver dag fristen ble forlenget.²¹⁹ Slike straffer kunne i noen tilfeller tilspisses dersom firmaet ikke arbeidet i et tilfredsstillende tempo. Et slikt eksempel finner man fra feltkjøkkenet, der tyskerne anmodet firmaet å ferdigstille bygget innen 01.02.1941. Firmaet ville få en bot på 300 kr for hver dag over fristen, da «en videre forlengelse kunne ikke byggeledelsen akseptere».²²⁰ Dette bevitner også langt på vei erstatningen av kostpluss-kontrakter med fastpriskontrakter slik Gogl skriver om i sin artikkel. Fastpriskontraktene medførte at firmaer kunne beholde en begunstigelse, dersom de gjennomførte arbeidet i et tilfredsstillende tempo.²²¹ Forhåpningen var at dette skulle motivere firmaene til å øke arbeidstempoet, og forhindre sabotasje i form av bevisst tregt arbeidstempo.

I tillegg var ikke alltid byggeledelsen like fornøyd med prisantydningene til firmaet Gros & Sønn. Et slikt eksempel finner man i det nevnte byggeprosjektet med feltkjøkkenet. Her ble firmaet bedt om å sende inn en nøyaktig gjennomgang av pris for alle anretningene i bygget, da prisen ifølge byggeledelsen virket for høy.²²² Gros svarer i påfølgende brev at prisen var

²¹⁶ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Plantegning «unterkunftsbarakke» 02.01.1941 & Stadsingeniør Knutssøns priskontroll av 09.01.1941

²¹⁷ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok Willy Gros & Co, 11.12.1947, Regning «Wirtschaftsgebäude» 10.06.1941

²¹⁸ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Regningsoversikt 10.06.1943

²¹⁹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Alle oppdrag fra byggeledelsen til fa. Gros & Sønn, se f.eks. «Betrag Unterkunftsbaracken» 23.09.1940

²²⁰ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Advarsel av 13.01.1941 fra den tyske byggeledelsen

²²¹ Gogl 2018: s. 231

²²² Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Brev av byggeledelsen 10.04.1941

«nicht zu hoch», og viste til at anbudet var godkjent av stadsingeniøren.²²³ Et annet eksempel er administrasjonsbygningen eller innkvarteringsbrakken til byggeledelsen på 85 000 kr. Her klager byggeledelsen nok en gang (ved Bauleiter Schapitz) på arbeidstempo, og forlanger en grunn for forlengelse av fristen. Videre krever byggeledelsen at arbeiderne tar søndagsarbeid og overtid for å forhindre videre forlengelser. Interessant er det også å merke seg her at byggeledelsen antar at bygget ville koste rundt 58 000 kr, i motsetning til anbudet på 85 000. Dette kan langt på vei bekrefte misnøyen den tyske byggeledelsen hadde med firmaet Gros & Sønnns prisantydninger. I juni 1941 blir firmaet også bedt å rette opp i problemer med fundamentet på administrasjonsbygningen, da den hadde «merkbart sunket på bygningens østside».²²⁴

I rettsboken er det også under den ene tiltaleposten fremført en oversikt over hva slags arbeider firmaet hadde gjennomført for tyskerne. Her kommer det fram at brakker ble bygget for tyskerne både innenfor og utenfor Bodø, i tillegg til diverse andre militære anretninger fra flak-stillinger og anlegg for kystartilleri, til anleggelse av veier og bygging av vaskeri.²²⁵ Selv om dette arbeidet var av mindre omfang enn arbeidet rundt flyplassen²²⁶, var disse arbeidene også et betydelig bidrag til festningsverket i Nord-Norge. Slike arbeidsprosjekter var derfor ofte av åpenbar krigsviktig art. Spesielt ble kabelgrøfting, sprengning og bygging av bunkers, samt bygging av artilleristillinger ansett som krigsviktig. Bygging av brakker ble likevel ikke vurdert som direkte krigsviktig.²²⁷

Det er ikke vanskelig å forstå at mengden arbeid som ble utført for tyskerne var å anse som meget omfattende. Arbeidet var spesielt sentrert rundt flyplassen i Bodø den første tiden, og det var rundt denne perioden firmaet hadde sin største virksomhet. I tiltaleposten skriver aktor at «Dette arbeide var overordentlig omfattende og anleggsomkostningene dreiet seg om millionbeløp».²²⁸ Profitten var også klart høyest for firmaet innenfor perioden 1940-

²²³ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Svar fra Gros & Sønn

²²⁴ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Anbud av 30.01.1941, Oppdrag fra byggeledelsen 31.01.1941 & 01.02.1941, purring fra byggeledelsen 18.04.1941, svar Gros & Sønn 24.04.1941, purring fra byggeledelsen 18.06.1941

²²⁵ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok Willy Gros & Co, 11.12.1947

²²⁶ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Driftsoversikt 1940, 1941 & 1942 (via beretning 15.04.1943) – Vesentlig mindre omsetning fra 1942-1945 som følge av at arbeidet rundt flyplassen var mer eller mindre ferdig.

²²⁷ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok Willy Gros & Co, 11.12.1947: Aktor kommenterte følgende: «Etter folkeretten er det riktignok så at okkupasjonsmakten kan kreve en rekke forskjellige arbeider utført av sivilbefolkningen som f.eks. brakkebygging.»

²²⁸ Ibid.

1942.²²⁹ Arbeidet med flyplassen hastet for den tyske byggeledelsen på grunn av dens militære betydning, og derfor ble det ikke tatt så mye hensyn og tid for å beregne prisantydninger, plantegninger og anbud. Flyplassen ville kunne støtte de tyske troppene lengre nord dersom det skulle komme et alliert angrep mot Narvik, som Hitler lenge fryktet var invasjonsmålet for de allierte.²³⁰

Etter hvert som arbeidet på flyplassen avtok, ble virksomheten mer begrenset, og antageligvis ble arbeidsstokken betydelig redusert som følge av det. I de senere årene hadde firmaet den laveste profitten og omsetningen, dette også grunnet problemer med pris- og skattesaker fra både tysk og norsk hold.²³¹ Når det gjelder arbeidene som er utført fra 1941, ser man en tydelig tendens til at de fleste prosjektene blir sendt via anbud, og det er vedlagt plantegninger og priskontroller.²³² Reduksjonen i arbeid under krigens siste år kan også ses i sammenheng med utviklingen i byggesektoren. I de senere årene ble Rikskommisariatet og GB Bau²³³ mer opptatt av å kontrollere firmaene²³⁴. Man vet at Næringsdepartementet i Norge fikk i oppgave å utføre denne kontrollen, og at de avviste en del av søknadene.²³⁵ I tillegg vet man at Gros & Sønn foretok en slik søknad, men det er usikkert om de fikk den innvilget eller avslått.²³⁶

Det man likevel kan konkludere med er at med oppdrag for tyskerne i 1940-1942 for millionvis av kroner, forstår man at arbeidet Gros & Sønn gjennomførte var av stor signifikans og krigsviktighet for Bodøområdet, samt Nordland for øvrig. I rettsboken blir det anslått at den totale omsetningen til firmaet Gros & Sønn gjennom okkupasjonen, kan ha vært så mye som 25-30 millioner kr.²³⁷ Profitten var likevel heller mager, som jeg skal vise til under delen om rettsaken.

²²⁹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Driftsoversikt 1940, 1941 & 1942 (via beretning 15.04.1943) - Se Omsetning & driftsoversikt, i tillegg til lønn Willy Gros 1940-1941

²³⁰ Sæveraas 2018: 193-194

²³¹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Driftsoversikt 1940, 1941 & 1942 (via beretning 15.04.1943)

²³² Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Diverse regninger, anbud og plantegninger av sent 1940-1941 og utover

²³³ Ingulstad 2018: s. 261 - «Generalbevollmächtiger für die Regelung der Bauwirtschaft» - Organ under Albert Speers ledelse

²³⁴ Ingulstad 2018: s. 274

²³⁵ Ibid.

²³⁶ Jeg finner det likevel mer sannsynlig at søknaden for entreprenørautorisasjon ble avslått, da det er ingenting som tyder på at firmaet fikk lov til å utføre entreprenørbaserte arbeid. Sannsynligvis fikk Gros & Sønn likevel innvilget autorisasjon som murerfirma.

²³⁷ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok Willy Gros & Co. 11.12.1947

3.4. Høyerell – Sawoe – Straboy

En liten detalj som er verdt å legge merke til i gjennomgangen av kildematerialet, er at Gros & Sønn A/S skal ha hatt en del med et utenforstående firma å gjøre. Man vet at okkupasjonsmakten flyttet firmaer fra Tyskland til Norge i løpet av krigen for å drive virksomhet. Gogl presiserer her²³⁸ at hundrevis av slike tyske firmaer ble sendt for å realisere de store infrastrukturelle og militære prosjektene. Det er vanskelig å finne mye informasjon om det tysk-norske firmaet som Gros & Sønn skal ha arbeidet med. I 1941 blir Gros & Sønn anklaget for å ha beslaglagt en trelast, en sak som jeg skal komme tilbake til litt senere. Her får man innsyn i at det er et tysk-norsk firma, «Høyerell – Sawoe – Straboy» representert av en «Ingeniør Sippel», som skal ha fått levert denne trelasten. Gros hevder videre at det var en «Gefreiter (korporal) Koppel» fra Wehrmacht som sto for beslagleggelsen.²³⁹ Men hva var egentlig firmaet Høyerell – Sawoe – Straboy, og hva betydde dette samarbeidet?

Firmaet H-S-S er ifølge Arvesen en sammensetning av tre forskjellige firmaer, der det ene er det velkjente norske firmaet «Høyer-Ellefsen» (derav «Høyerell»). De to andre skal ha vært de tyske firmaene Sager & Woerner og Strassenbau Aktengesellschaft (derav Sawoe og Straboy).²⁴⁰ Samarbeidet fikk forkortningsbetegnelsen «Arge».²⁴¹ Hvorfor inngikk et norsk firma i et samarbeid med to tyske firmaer? Samarbeidet mellom disse tre firmaene skriver Ellingsen om i sin gjennomgang av Høyer-Ellefsen som var det største norske entreprenørfirma under okkupasjonen. Samarbeidet inngikk H-E etter sigende for å unngå kontakt med tyskerne, da denne kontakten skulle gå gjennom de tyske bedriftene. Strategien, som Ellingsen også har kommentert, var på mange måter finurlig, men fungerte relativt bra i praksis.²⁴²

Hva kan den ovennevnte saken om den beslaglagte trelasten fortelle oss om byggeaktiviteten? Saken er interessant fordi den illustrerer to eksempler; den beviser på den ene siden et tysk-norsk firma i arbeid for den tyske byggeledelsen i Nord-Norge, og på den andre siden vitner den om en ressursmangel som fører til beslagleggelse av tilgjengelig materiale. Tyske firmaer sto antageligvis overfor en usikker fremtid med arbeid på det europeiske fastlandet, og mange valgte nok derfor en front som ble ansett som både «trygg» og profitabel.²⁴³ I rettsboken står

²³⁸ Gogl 2018: s. 225

²³⁹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: forklaring Willy Gros 15.04.1941 (stjålet trelast)

²⁴⁰ Arvesen 2014: s. 88

²⁴¹ Ellingsen 1993: s. 45-46

²⁴² Ibid.

²⁴³ Gogl 2018: s. 229

det at Gros fikk ansvar for å føre regnskap for H-S-S, inntil firmaet fikk et eget kassakontor.²⁴⁴ I tillegg til Gros & Sønns eget regnskap, skal dette ha vært med på å skape det regnskapsrotet som er beskrevet i innberetningen. Herunder innberetningens forklaring på at Gros har «opptrådt som en slags bank for enkelte tyske enheter». Det blir også hevdet at Gros disponerte beløp fra de tyske enheter uten å informere kontoret om dette.²⁴⁵

Det er ikke mulig å frambringe noe mer informasjon om korrespondansen mellom firmaene uten å gå nøye gjennom både landssviksaken til H-E og H-S-S i Landssviksarkivet og OT-arkivet. Det er f.eks. flere dokumentmapper som er å finne merket «Arge-Nordmark» i OT-arkivet (via Riksarkivet i Oslo).²⁴⁶ Det ville vært for mye i denne oppgaven å gjennomgå H-S-S sine arbeidsoppdrag i Nord-Norge, men med tanke på mengden dokumenter er det tydelig at dette arbeidet må ha vært omfattende. Det er likevel verdt å merke seg at Gros & Sønn har samarbeidet med det som anses som et av Norges største entreprenørfirma under okkupasjonen, og et tysk-norsk samarbeidsfirma. Jeg skal komme tilbake til landssviksaken mot H-E senere, da den gir et godt grunnlag for sammenligning med saken mot Gros & Sønn.

3.5. Arbeidskraften

Hvordan gikk firmaet Gros & Sønn fram for å skaffe arbeidere til de omfattende byggeprosjektene? I forbindelse med arbeidet som Gros utførte i Bodøområdet er det i et avisutklipp avertert for «800 mann». I avisutklippet står det også at «det skal bygges flyplass og barakker».²⁴⁷ I forklaringen til Willy Gros fra 22.05.1945 forklarte han at det til arbeidet trengtes ekstra mannskap. Arbeidere måtte innhentes, både på grunn av det massive omfanget av arbeidet på flyplassen, men også fordi firmaet nettopp var blitt etablert. Dette ble løst med at det ble averterte etter arbeidere i Gros sitt navn, og han forklarte videre at det skal ha vært «en 1000 mann som ble lønnet av mig», som deltok i arbeidet på flyplassen samt andre tyske anlegg.²⁴⁸ Denne forklaringen i avhør kan også støttes av ulike «nasjonale arbeidsinnsats»-blad, der arbeidere fra hele landet er registrert.²⁴⁹ Arbeidet med flyplassen skal særlig ha vært

²⁴⁴ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok W.Gros & co. 11.12.1947

²⁴⁵ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Revisjonsinnberetning 28.12.1945

²⁴⁶ Se <https://www.arkivportalen.no/entity/no-a1450-01000001347420?ins=RA> for et eksempel på slike mapper, eller foreta et enkelt søk «Arge-Nordmark» på arkivportalen.

²⁴⁷ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: avisutklipp Nordlandsposten nr.149 06.08.1940

²⁴⁸ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Willy Gros 22.08.1945

²⁴⁹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: div. skjemaer «Nasjonal arbeidsinnsats» fra 1943

aktivt i årene 1940-1941, noe som stemmer godt med øvrig informasjon om når flyplassen ble tatt i bruk av tyskerne.

Angående selve arbeidskraften på flyplassen er det noen få bemerkninger som kan gjøres. Hvis arbeidsinnsatsen og responsen var god da engelskmennene ønsket å bygge en provisorisk flyplass i vårdagene i Bodø 1940, var den definitivt ikke mindre god da tyskerne skulle bygge sin egen flyplass noen måneder senere. Arbeidere fra hele Nord-Norge, og Norge for øvrig, strømmet til arbeidsprosjektet. Motstanden til tyskerne varierte voldsomt, og mange tok seg heller arbeid hos dem. Tyskerne sørget for godt betalte arbeidsplasser, og arbeidsledighet ble ikke lengre et problem i like stor grad som det hadde vært i mellomkrigstiden.²⁵⁰ Ifølge Bauleiter Shapitz var allerede antallet arbeidere på flyplassen i august på opp mot 1600 mann, og skulle omfattende økes til 2000. Schapitz bemerket også i Nordlandsposten at de var «meget godt tilfreds» med de norske arbeidere, og at de «står ikke tilbake for tyske arbeidere».²⁵¹ Responsen på arbeidet var antageligvis så god, at senere i August 1940 måtte firmaet Gros & Sønn avvertere om at de ikke trengte flere ufaglærte arbeidere til flyplassen, bare fagarbeidere.²⁵²

Mens arbeidsvilligheten og arbeidsmoralen var på topp i krigens og okkupasjonens tidlige dager, kan man se en tydelig utvikling mot det motsatte etter 1942. Gros & Sønn hadde som tidligere nevnt opp mot 2000 mann i arbeide på et tidspunkt, og en slik arbeidsstokk er vanskelig å holde kontroll på. Fra sommeren 1942 foregår det en masseflukt fra Gros & Sønns arbeidsplasser, og mange av disse arbeiderne ble anmeldt via arbeidsformidlingen. Med dette menes det at arbeiderne hadde av ulike grunner dratt fra arbeidsplassene sine. Dette kunne være på ferie, unntak fra arbeidsplassen til å dra hjem for arbeid på gård (våronna), eller rett og slett bare uten videre å slutte i arbeidet uten å ta kontakt med firmaet. Problemet med det sistnevnte var at alle arbeiderne hadde skrevet kontrakt med Gros & Sønn, og firmaet stod derfor på det rette for å anmelde arbeiderne. Noen forsøkte å gå via arbeidsformidlingen for å få fritak for videre arbeid hos firmaet Gros & Sønn, men mange fikk også avslag og måtte returnere til arbeidsplassen sin.²⁵³

²⁵⁰ Haukland 2012: s. 159-160

²⁵¹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Nordlandsposten 07.08.1940

²⁵² Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Nordlandsposten nr.154 14.08.1940

²⁵³ Diverse brev, rapporter, anmeldelser og korrespondanse fra 1942 mellom firmaet Gros & Sønn, arbeidere, politiet, det tyske sikkerhetspolitiet/byggeledelsen og arbeidsformidlingen i Bodø/Bodin, funnet i landssviksaken.

Etter å ha sett på en del av forklaringene til de anmeldte, samt anmeldelsene er det noen observasjoner som kan bemerkes. Det første er at arbeiderne hadde et ekstremt løst forhold til arbeidet, og trodde nok de kunne dra fra arbeidet når de følte for det. Det andre er at firmaet stilte seg meget uforstående til sesongarbeid for nord-norske bønder, da majoriteten av alle anmeldte uteble for å arbeide på gården (selv om denne begrunnelsen virker ofte mer som en unnskyldning enn noe annet). Det tredje er at det virker som det hersket en viss gjerrighet i befolkningen, og at arbeiderne valgte og byttet arbeid fritt ut fra lønninger. På mange måter bevitner dette om en opportunistisk holdning til arbeidet. Den siste observasjonen er at det virket som at anmeldelsen av arbeiderne skjedde under et visst press fra tyskerne (Bauleitung der Luftwaffe), som antageligvis reagerte på et redusert tempo på arbeidsplassene.²⁵⁴ I tillegg vil det selvfølgelig være åpenbart at det mangler arbeidere dersom en masseeksodus av arbeidskraft finner sted.

Et notat å gjøre seg ved tyske firmaer er at man vet det var omfattende tvangsarbeid til stede i Nordland, og at det var store ansamlinger av tvangsarbeidere også i Bodø.²⁵⁵ Man vet videre at det fantes en 5-6 fangeleirer i Bodø og i nærområdet, som hver kunne huse opp mot 400 mennesker.²⁵⁶ Det er liten sannsynlighet for at Gros & Sønn brukte tvangsarbeidere på noen direkte måte, og dersom de hadde gjort det, ville dette uansett ikke vært fremstilt i anbudene eller kontraktene med den tyske byggeledelsen.²⁵⁷ Det man derimot vet er at de tyske firmaene hadde en utbredt bruk av tvangsarbeidere under okkupasjonen, og at disse firmaene slapp å betale tvangsarbeiderne selv (OT og EW betalte for tvangsarbeiderne).²⁵⁸ Grunnet den store ansamlingen tvangsarbeidere i Nordland er det derfor nærliggende å tro at samarbeidspartneren H-S-S brukte slik arbeidskraft på arbeidsplassene. Av Ellingsen vet man også at Høyer-Ellefsen allerede hadde tatt i bruk krigsfanger fra før sammenslåingen til H-S-S, selv om H-E påstår at de ikke har noen administrativ kontroll, bare «teknisk kontroll», over fangene.²⁵⁹

²⁵⁴ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: diverse dokumenter og rapporter angående fraværende arbeidere, 1942

²⁵⁵ Se <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/EinrichtungenLuftwaffe/Fliegerhorste/Norwegen.htm> for en oversikt over de ulike «kriegsgefangenen»-regimenter stasjonert i Bodø.

²⁵⁶ Haukland 2012: s. 195

²⁵⁷ Gogl 2018: s. 237

²⁵⁸ Ibid.: s. 236

²⁵⁹ Ellingsen 1993: s. 38-42

Konklusjon

Byggeprosjektene til firmaet Gros & Sønn i Bodøområdet under okkupasjonen var meget omfattende. Den første tiden var arbeidet hovedsakelig konsentrert rundt flyplassområdet på Hernes. Her gjennomførte firmaet drenering og anleggelse av rullebane og avkjøringsbaner. Rullebanen var hovedsakelig bygget av planker, men noen deler bestod også av betong. I tillegg gjennomførte firmaet andre byggeprosjekter på flyplassen, som brannstasjon, brakker og administrasjonsbygg. Store deler av det utførte arbeidet ved flyplassen ble beregnet som betydelig krigsviktig for okkupasjonsmakten. Gros & Sønn hadde også byggeprosjekter flere andre steder i Nordland. Noen av arbeidene ble ansett som mer krigsviktige enn andre. Firmaet samarbeidet med et norsk-tysk firma ved navn Høyerell-Sawoe-Straboy (Arge). Gros & Sønn skal blant annet ha blitt tildelt ansvaret med å føre regnskap for dette firmaet. Arbeidskraften til byggeprosjektene var i all hovedsak norske arbeidere fra ulike steder i landet. Flesteparten kom likevel fra Nordland, og på sitt meste hadde firmaet en arbeidsstokk på rundt 2000 arbeidere. Senere ble arbeidskraften redusert, både som følge av at arbeiderne søkte seg vekk, men også på grunn av et mindre omfang av byggeprosjekter utover okkupasjonen.

4. Rettsaken mot Gros & Sønn (A/S)

I dette kapittelet skal det gjennomgås rettsprosessen mot Gros & Sønn A/S, som ble gjennomført mellom okkupasjonens slutt og frem til og med benådningen av Gros jr. i 1950. Landssviksaken var preget av diverse utsettelse og anker, som førte til at saken endte opp med å ta relativt lang tid. Rettsaken krevde i tillegg mye kartlegging og etterforskning på grunn av firmaets rotete finansielle stilling gjennom okkupasjonstiden. Saken ble ikke desto mindre vanskelig da Willy Gros avgikk ved døden i 1948. Siste delen av kapittelet er dedikert til en sammenligning mellom firmaet Gros & Sønn og andre firmaer som ble tiltalt for landssvik. Hva var rettsapparatets vurdering av firmaet Gros & Sønn, og var firmaets virksomhet å anse som utilbørlig? Var straffen mot firmaet og hovedpersonene for streng, eller et resultat av NS-medlemskap, utilbørlig næringsvirksomhet og profittbasert entrepriser? Var Gros sin bakgrunn som tyskfødt med på å påvirke straffen?

4.1. Opptakten til rettsaken

Hva var hendelsesforløpet etter krigens slutt, og hvordan fikk politiet kontroll over situasjonen? Rettsaken mot familien Gros og firmaet Gros & Sønn startet i realiteten rett etter Tysklands kapitulasjon var bekreftet i maidagene 1945. Den første tiden etter kapitulasjonen bærer preg av en særdeles uoversiktlig situasjon, og som Haukland skriver «Det tok tid før politiet skaffet seg oversikt og kontroll over situasjonen».²⁶⁰ Dette gjenspeiles også i den kaotiske og tidvis desperate etterforskningsprosessen som politiet foretar hos selskapet Gros & Sønn og deres eiendeler. Politiet har ingen oversikt over hvor de ulike «gjerningsmennene» befinner seg, og bruker de første utrykningene til å forsøke å få en oversikt over personell og eiendeler.²⁶¹ En av disse utrykningene (til Skjelstad & Kløkstad, der Gros hadde hytter), endte politiet med å kjøre frem og tilbake på grunn av ny informasjon avdekket under utrykningen.²⁶² Noen av personene blir arrestert, noen blir bedt om å holde seg hjemme i en slags husarrest, og alle blir bedt om å gi beskjed i god tid før man drar noe sted. Det er usikkert om familien Gros oppfattet situasjonen like prekær som politiet, for de gjennomførte diverse reiser og turer etter kapitulasjonen, som igjen førte til massearrestasjoner for nesten

²⁶⁰ Haukland 2012: s. 254-255

²⁶¹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Rapporter fra Bodø PKK angående ransaking, beslag & arrestasjoner i perioden 17.05.1945-17.06.1945

²⁶² Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Rapport fra Hjelpepolitifullmektig Julius Moe 04.06.1945 – De aktuelle personene i utrykningen får beskjed fra personer om at det har vært lastet av eiendeler ved en gård, og at Bjarne Hansen har vært innom stedet før han dro videre nordover.

hele familien. Situasjonen skal ha påført Gros sr. kone Alfredine et betydelig stress, som også førte til en formell klage via advokatfirma.²⁶³

4.2. Anmeldelse av arbeidere

Hadde firmaet vist dårlig nasjonal holdning i deres anmeldelser av uteblitte arbeidere, eller var dette noe som ikke kunne unngås? Lagmannsretten la en del vekt på anmeldelser av arbeidere som hadde forlatt forskjellige arbeidsplasser i dommen mot Gros, da de mente firmaet hadde forfulgt arbeidere som ikke ønsket å arbeide for tyskerne. I realiteten betydde nok dette mer at arbeiderne ikke følte at lønnen var verdt arbeidet, mer enn at de ikke ønsket å arbeide for tyskerne. Som tidligere nevnt var det en opportunistisk holdning for arbeidere i Bodøområdet, der arbeiderne flokket til det best betalte arbeidet. Når arbeiderne ikke fikk den lønnen de hadde håpet på, eller fikk bedre lønningsvilkår andre steder, byttet de ofte arbeidsplass omgående.²⁶⁴

Det hjalp heller ikke på at de høye lønningene ble redusert og stabilisert, som følge av den økende kontrollen i byggesektoren. Gros sr. forklarte også senere i sin anke til høyesterett at tyskerne hadde byggeledelse på arbeidsplassene, og førte egne timelister og registreringer på arbeiderne. Han hevdet at tyskerne hadde presset firmaet til å forfølge arbeiderne som ikke hadde møtt opp etter kontrakt.²⁶⁵ Den tyske kontrollen var grunnen til at han måtte anmelde arbeidere, mente han. Det stemmer at tyskerne stilte med byggeledelse, men det finnes ingen bevis på egne tyske registreringslister. Man kan likevel tenke seg at det er sannsynlig at tyskerne overholdt en viss kontroll av arbeidet og arbeidsstokken, med tanke på deres markante tilstedeværelse på byggeplassene. Det skal også sies at firmaet selv gjennomførte timelister for arbeiderne, og at disse ble sendt inn til den tyske byggeledelsen i forbindelse med regninger.²⁶⁶

4.3. Ulovlig næringsvirksomhet og feilaktige prisantydninger

Et sentralt spørsmål i saken mot Gros & Sønn A/S var om firmaet hadde drevet ulovlig entreprenørvirksomhet. Av rettsdokumentene fremgår det at det allerede under krigen hadde

²⁶³ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Brev fra advokatfirma Schjølberg & Thorne 30.05.1945

²⁶⁴ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Diverse dokumenter angående anmeldelse av arbeidere

²⁶⁵ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Willy Gros anke til Høyesterett 25.02.1948

²⁶⁶ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Timelister ført av firmaet for «Patentbarakken» 1941, undertegnet av byggeledelsen

foregått korrespondanse mellom myndighetene og firmaet, bl.a. fra fylkesmannen i Nordland og næringsdepartementet. Her fremgikk det at Gros & Sønn A/S hadde avertert for «entreprenørarbeid», blant annet i aviser, noe som firmaet ikke hadde autorisasjon for å gjennomføre.²⁶⁷ Det ble også under okkupasjonen innført en ny lov om entreprenørvirksomhet, som har hatt en innvirkning på saken. Firmaet på sin side, hevdet at de ikke hadde påtatt seg entreprenørarbeid ulovlig, men at de hadde gjennomført arbeid som murmestre. Avisutklippene og averteringen skyldtes en grunnleggende feil fra firmaets side ble det påstått.²⁶⁸

Gros hevder også at det var tyskerne som averterte for firmaet, selv etter de hadde protestert mot masseansettelsen.²⁶⁹ En så stor arbeidsstokk kunne ikke firmaet opprettholde og organisere på en god måte, mente Gros sr. Dette forsøkte angivelig Gros å informere tyskerne om, uten at det hadde noen effekt. I og med at det var tyskerne som hadde avertert for firmaet, mente Gros at de ikke utelukkende kunne ta all skyld for at det ble feilinformert at de gjennomførte entreprenørarbeid. Murmestre kunne ifølge loven ikke påta seg arbeid innenfor bl.a. betongstøping, noe firmaet Gros & Sønn skulle ha gjennomført ved flere anledninger. Særlig vanskelig var det å kontrollere de utførte arbeidene for tyskerne, da tyskerne ikke tillot kontrollører på anleggene. Derfor ble firmaet satt under press særlig fra norske myndigheters side, som anklaget Gros & Sønn A/S både for urealistiske prisantydninger, og for utførelse av ulovlig arbeid. I 1942 ble firmaet anklaget for å ha bevisst brukt urealistiske prisantydninger også av tyskerne, men ble frifunnet av den tyske feltretten, muligens for å vedvare arbeidsinnsatsen.²⁷⁰ Presset fra både staten og byggeledelsen forteller om en økende kontroll i byggesektoren utover okkupasjonen, som firmaet på ingen måte klarte å unngå.

Videre forsøkte firmaet å søke autorisasjon for entreprenørvirksomhet, og Gros junior sendte søknad til næringsdepartementet i juli 1943. På dette tidspunkt har det kommet fram av forklaringene at Gros seniors helse var så dårlig at junior hadde overtatt ansvaret for firmaets drift. Den nye entreprenørloven av 1943 var et autorisasjonskrav, som skulle ifølge Mats Ingulstad «brukes til å håndheve nyordningens bestemmelser og rasjonalisere bruken av

²⁶⁷ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: særlig brev fra fylkesmannen i Nordland 08.05.1944; brev fra næringsdepartementet 09.08.1944; Tiltalebeslutning 12.03.1945

²⁶⁸ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45, (dokumentmappe 2a): Svar fra Gros & Sønn 19.05.1944 + forklaring av 07.09.1944

²⁶⁹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Willy Gros anke til Høyesterett 25.02.1948

²⁷⁰ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok Willy Gros & Co. 11.12.1947

arbeidskraft». ²⁷¹ Dette var på grunn av manglende kontroll, både på lønnsvilkårene og hvem som kunne være fagarbeidere. Kontrollen på hvem som kunne være entreprenører hadde fullstendig opphørt å fungere etter okkupasjonen. ²⁷² Gros jr. forsøkte også å søke om autorisasjon for arbeider utført helt fra begynnelsen av krigen, og fram til og med 1942. ²⁷³ Firmaet Gros & Sønn ble likevel allerede under krigen straffeforfulgt av næringsdepartementet i form av mindre bøter og advarsler. Men fikk firmaet akseptert autorisasjonssøknaden?

Det er uklart om søknaden faktisk ble evaluert og akseptert av næringsdepartementet. I saken mot Dørum & Rognan påstår Dørum at de måtte overta kabelgrøftingsarbeid i Bodø mot slutten av krigen «etter at et annet firma ble fratatt sin autorisasjon». Om det er snakk om Gros & Sønn er ikke mulig å konkludere, men det bør ikke avskrives som en reell mulighet, særlig med tanke på det begrensede omfanget av tilgjengelige entreprenørfirma i Bodø under okkupasjonen. Et ekstra interessant poeng er at Gros & Sønn A/S i mars 1945 ble tiltalt for ulovlig overtredelse av entreprenørloven, blant annet på grunn av nettopp kabelgrøftingsarbeid for tyskerne. ²⁷⁴ Av arbeidsbeskrivelsene til firmaet Gros & Sønn A/S vet man i tillegg at virksomheten ble kraftig redusert mot slutten av krigen. Det som derimot fremstår klart, er at Gros & Sønn fortsatte å bruke entreprenør- og murmestertitler om hverandre frem til firmaets konkurs, og at arbeidet for tyskerne fortsatte etter autorisasjonssøknaden var sendt inn. Den tyske byggeledelsen så likevel ofte forbi dette autorisasjonskravet, og brukte gjerne uautoriserte firmaer på tross av den økte kontrollen.

Det kan ha vært flere grunner til at tyskerne ikke ville håndheve den nye loven like strengt. En av grunnene var nok at det var en krevende prosess å finne nye firma til å utføre de planlagte arbeidene. Spesielt i Nord-Norge vet man at det var mangel på kvalifisert personell og autoriserte firma, og det ville være utfordrende å flytte firmaer fra lengre sør til å gjenoppta arbeidet. I Bodø var det for eksempel hovedsakelig Mur & Betong A/S, som Gros sr. var styremedlem av før okkupasjonen, som drev med betongstøping og lignende arbeider. Dermed kunne det være lettere for byggeledelsen å be firmaet fortsette som før, og fortelle at de personlig ville ta ansvar for eventuelle straffeforfølgelser. ²⁷⁵ Slik kunne de få arbeidet til å fortsette uten å måtte innhente et nytt byggefirma til å ta over arbeidet. Tyskerne var likevel

²⁷¹ Ingulstad 2018: s. 258

²⁷² Ibid.: s. 272

²⁷³ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Søknad om autorisasjon, 30.06.1943

²⁷⁴ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Tiltalebeslutning Bodø politimesterembete 12.03.1945

²⁷⁵ Ingulstad 2018: s. 273

også villige til å nekte uautoriserte firmaer å ta diverse byggeoppdrag utenfor autorisasjonen, som man kan se av det tidligere eksempelet ved Dørum & Rognan.

4.4. NS-medlemskap

Et annet punkt i straffesaken mot Gros & Sønn er medlemskap i NS. Var Gros sr. og Gros jr. medlem av NS, og hvordan hadde dette medlemskapet blitt skaffet? Var firmaets personer sentral i NS-kretsen i Bodø? Gros mener personlig at han aldri meldte seg inn i NS, og at han ikke hadde noen form for kontakt med NS-kretsen i området. Likevel fremgår det i tiltalen at både Willy Gros, hans sønn, hans kone og hans svigersønn skal ha vært medlem i partiet. Videre skal Gros sr. også ha betalt kontingent på 100 kr. Selv om Gros sr. var medlem av NS, er det lite som tyder på at han hadde noen effekt i denne kretsen. Det fantes ingen korrespondanse mellom han og NS, og ingen vitneforklaringer som bekreftet et aktivt medlemskap. Derfor er det mye som tyder på at han var blitt meldt inn av noen andre, slik han selv forklarte, muligens av Gros jr.

Gros jr. var imidlertid et mye mer aktivt medlem av NS, og var også hirdfører fra 1941. Gros jr. utførte en del arbeid for NS-kretsen i Bodøområdet, bl.a. reparasjon av NS-bygg og innkjøp av hirduniformer. I et eksempel blir det fremhevet en episode med eskortering av russiske krigsfanger. Selv om Gros jr. var et mer aktivt medlem av NS enn faren, virker det som at han i stor grad behandler medlemskapet med en apatisk og til tider uinteressert holdning. Det kan virke som at denne holdningen intensiveres utover i krigen, og erstattes av en tiltagende oppgitthet over NS-medlemskapet. I 1944 toppe dette seg med to brev til NS-føreren for Hålogaland, der han først forsøker å kjøpe inn ny uniform/hirdmerke, men får avslag fra dette. Etter avslaget sender han et relativt stikkende brev til fylkesføreren der han greier ut om arbeidene han har utført for hirden, før han så melder seg ut av hirden.²⁷⁶ Arbeidsoppdragene er også rent administrative og hovedsakelig relatert til byggeaktivitet, dette spesielt som «sveitfører» og «fylkeshåndverksmester» for Nordland.

4.5. Dommen

Hva ble konklusjonen i saken mot Gros & Sønn, og den påfølgende dommen? Etter krigen ble Willy Gros, hans sønn Wilhelm, hans svigersønn Bjarne Hansen, hans datter Johanna og hans kone Alfredine m.fl. tiltalt for ulike forhold innenfor den daværende landssviksloven. Willy Gros ble tiltalt i henhold til landssviksloven av 21. februar, § 3 jfr. § 2 nr.1, nr.2 og nr.3. Nr. 1

²⁷⁶ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Brev av 18.10.1944 - Wilhelm Gros

omfatter medlemskap i NS, nr.2 omhandler stønad eller pengebidrag i henhold til nr.1 og Nr.3 omhandler næringsvirksomhet for fienden på en slik måte at det må regnes for uforsvarlig. Herunder også begrepet om «utilbørlig» økonomisk virksomhet.²⁷⁷ I kapittel 1.5 ble Solems kriterier for utilbørlige forhold introdusert. Dommen reflekterte at Gros sr. og firmaet hadde brutt alle Solems kriterier, selv om noen forhold ble ansett som mer skjerpene enn andre. Retten valgte i straffen ikke å vektlegge Willy Gros sitt medlemskap i NS, da han ikke skal ha vært å anse som noe aktivt medlem i partiet. Gros jr., som meldte seg inn frivillig, og var samtidig mer aktiv i NS-kretsen, fikk en mer skjerpene straff som følge av medlemskapet i NS.²⁷⁸ Retten understreket at Gros jr. hadde «vist aktivitet» i alle sine oppgaver for NS.²⁷⁹

Gros sr. ble også dømt for brudd på straffeloven av 1902 § 86 og § 62 i tillegg til de førnevnte paragrafer i landssvikanordningen. § 86 handler om bidrag til okkupasjonsmakten, mens § 62 handler om at frihetsstraff skulle samles dersom det var flere straffbare forhold. Personlig ble Gros sr. dømt til fengsel i 2 år og 6 måneder, til å tåle en inndragning på 500 000 kr, og tap av rettigheter i 10 år. I skjerpene retning konkluderte retten med at «det er lagt vekt på de meget omfattende arbeider av alle slag domfelte har hatt for tyskerne, og som i stor utstrekning har vært av direkte krigsviktig betydning.»²⁸⁰ Gros jr. fikk ikke et eget inndragningsbeløp, men ble derimot dømt til fengsel i 3 år og 6 måneder, i tillegg til de samme rettighetstap som Gros sr. At Gros jr. fikk et år ekstra betinget fengsel, skyldes nok hans tilknytning til NS. Ellers ble alle gaver, aksjer, poliser og lignende, som Gros sr. hadde gitt til de aktuelle i saken inndratt til bruk for erstatningsdirektoratet.²⁸¹ Med tanke på at inndragningskravet innledende i saken ble satt til så mye som 3 millioner kr for Gros sr., og 40 000 for Gros jr.²⁸², er det tydelig at beløpene ble kraftig redusert i løpet av saksgangen. Bjarne Hansens inndragningsbeløp gikk fra 30 000 til 15 000 i den endelige dommen.²⁸³

Ellers ble det i tiltalen foreslått et beløp «in solidum» mellom Gros sr., Gros jr., Bjarne Hansen & Gros & Sønn på 800 000 kr. Noe av grunnen til dette høye beløpet kan nok krediteres de ekstremt uorganiserte regnskapene til firmaet, men det er åpenbart at påtalemyndigheten og erstatningsdirektoratet har overvurdert den aktuelle profitten som

²⁷⁷ Solem 1945: 51

²⁷⁸ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Dom av Høyesterett av 01.03.1949

²⁷⁹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok Willy Gros & Co. 11.12.1947

²⁸⁰ Ibid.

²⁸¹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Domsbeslutning 22.12.1947

²⁸² Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: Tiltalebeslutning Wilhelm G. Gros og Willy Gros 26.09.1947 & 29.09.1947

²⁸³ Ibid.

firmaet hadde bygget opp i krigsårene. Det som er sikkert er at det var ingen av personene som hadde forutsetninger for å betale et millionbeløp, noe som også bevitnes senere i straffesaken. Profitten var av særdeles magert omfang, spesielt med tanke på at tyskerne også fryste en stor andel av betalingene til Gros på en sperret konto. Bekreftelse på en slik konto får man også av oberbauleitung i 1944, der et beløp på 812 000 kr bekreftes å være under «verwahrung» (forvaring).²⁸⁴ Under avhør oppgir Gros sr. imidlertid dette beløpet til 380 000 kr.²⁸⁵ Beløpet var blitt sperret av det tyske sikkerhetspolitiet. Et lignende forhold kan man se på landssviksaken mot Dørum & Rognan, der firmaet har utestående fordringer på opp mot 300 000 kr for ubetalte tyske regninger.²⁸⁶ Dette kan tyde på at tyskerne til stadighet reduserte beløp eller tilbakeholdt betalinger fra de norske firmaene, og at dette var et gjentakende fenomen.

4.6. Benådningssøknad til kongen

Gros sr. døde i 1948²⁸⁷, og rakk aldri å bli fengslet, mens Gros jr. satt fengslet fra sent 1949 til sommeren 1950. Alle dømte i Gros-familien valgte å anke Herredsrettens dom fra 1948, og ankene gjaldt, svært grovt sett, om det samme spørsmålet angående grunnlovens §97. Rettsspørsmålet handlet om hvor vidt landsviksanordningen kunne brukes til å omstøte gaver som ble gitt før anordningen var ferdigstilt, derav §97 i grunnloven.²⁸⁸

Gros jr. sendte innenfor denne perioden to benådningssøknader. Før fengslingen sendte han en søknad om benådning, men den ble avslått av en overrettssakfører Hestvik fra justisdepartementet. Deretter ble en ny søknad avsendt på sommeren 1950, da med Julius Moe som forfatter av benådningen. Dette er særlig interessant med tanke på Moes tilknytning til saken og omstendighetene. Overrettssakfører Julius Moe var sjef for Bodø Politikammers Landssvikavdeling fra mai 1945 til våren 1948, og var involvert i arrestasjon- og ransakelsesprosessen etter kapitulasjonen. Han hevdet selv hadde han ikke personlig utøvd noen særlig innflytelse over saksgangen mot Gros. Hvorfor valgte Moe å forfatte en benådningssøknad til kongen for Gros jr., med tanke på hans tilknytning til saken? Det er vanskelig å konkludere noe fast om grunnen til søknaden, men Moe må ha følt at dommen firmaets hovedpersoner fikk var i strengeste laget.

²⁸⁴ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Brev av Oberbauleiter Bodø, 14.11.1944

²⁸⁵ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Forklaring Willy Gros, 08.05.1945

²⁸⁶ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0075/0009/anr. 522/45: Brev fra overrettssakfører O.A. Jakhelln til Erstatningsdirektoratet, 18.05.1948

²⁸⁷ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Dødsattest Willy Gros 13.08.1948

²⁸⁸ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Anker til høyesterett av 1948

Når Moe i 1950 sender benådningssøknad til kongen v/ Wilhelm Gros, er det tydelig at han engasjerer seg i saken. Moe går langt i å forsvare både Gros sr. og jr. sine handlinger under krigen, og tar til en tydelig formildende tone i brevet. Dette er særlig ironisk med tanke på at hjelpepolitifullmektig Moe var sentral i arrestasjonsprosessen og ransakingen av fam. Gros etter krigens slutt. Faktisk ble Moe beskyldt for å ha fremtrådt på en taktløs og ubehagelig måte mot bl.a. Gros sr. kone Alfredine under ransaking- og avhørsprosessen. Han ble for øvrig også nektet å ha noe mer med Fru Gros å gjøre fra dette tidspunktet.²⁸⁹

Moe vektlegger i benådningssøknaden at Gros som tyskfødt var stilt i en særdeles vanskelig posisjon under okkupasjonen. Han var sykkelig og svak, men dette var ikke noe tyskerne så på som noe hindring for at han skulle kunne tjene gode penger på å være mellommann. Det nevnes også fengslingen av Gros, utført av norske myndigheter under krigens utbrudd, som skal ha skapt forbitrelse hos Gros sr.²⁹⁰ I tillegg fremhever Moe hvor vanskelig situasjonen må ha vært for Gros jr., som så hvor dårlig fysisk tilstand faren var i, og sikkert ønsket å hjelpe. Han hadde jo tross alt deltatt i forsvaret av Norge våren 1940. Videre sammenligner han også familien Gros sympatisering med Tyskland, med norsk-amerikanere som ikke klarer å fullstendig stå på USAs side i konflikter med Norge. Særlig ironisk mener Moe det er at mange av arbeiderne som fikk jobb hos Gros og andre firmaer som drev med tyskerarbeid, fremdeles satt igjen med formuen de tjente ved å arbeide for ulovlig høye lønninger fra tyskerne. Til sist poengterer han at Gros jr. etter krigens slutt bidro sentralt i gjenoppbyggingsarbeidet i Bodø, og at han frivillig hadde valgt å delta i forsvaret av Norge, selv med tanke på hans bakgrunn.²⁹¹

Den 7. juni 1950, ca. 2 måneder etter søknaden ble sendt inn, ble Wilhelm Gros benådet ved kongelig resolusjon av 19. mai.²⁹² Det er vanskelig å bedømme hvem som har rett eller feil i en slik sak, og som Ellingsen bemerker seg er det ingen korrekt oppgave å gjøre seg til dommer over et oppgjør som ligger i fortiden.²⁹³ Det er likevel tydelig at den andre søknaden må ha skapt en reaksjon hos de som behandlet den. Det er også interessant at saken blir belyst fra et annet ståsted, da landssviksaken stort sett omhandler skyldforholdet til familien Gros.

²⁸⁹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45 – Brev til politimester fra fam. Gros via advokater Schjøberg og Thorne, 30.05.1945

²⁹⁰ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45 – Forklaring Willy Gros, 22.05.1945

²⁹¹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: benådningssøknad 06.03.1950

²⁹² Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0017/0001/anr. 26/45 – 27/45: brev av 7. juni v/ Hans Østgaard

²⁹³ Ellingsen 1993: s. 208

Derfor er det som regel, forståelig nok, lite plass til drøfting fra perspektivet og ståstedet til de tiltalte.

4.7. Gros & Sønn i komparativt perspektiv

Et spørsmål man er nødt til å stille seg med tanke på Gros & Sønn A/S, er hvor arbeidet som firmaet utførte befinner seg komparativt til lignende firmaers virksomhet. Var firmaets straff streng sammenlignet med andre firmaer, eller representativ for oppgjøret? Da er det noen bemerkninger som må gjøres, den første og viktigste at firmaet ble ansett for å ha mer eller mindre alt arbeid for tyskerne (rundt 90%).²⁹⁴ Det var ikke uvanlig for norske firmaer å ha arbeid for tyskerne, antageligvis hadde de aller fleste firma jobber for tyskerne i varierende omfang. Grunnen er at det var mer eller mindre umulig å unngå tyskerarbeid dersom man skulle overleve som firma under krigen, da sivile oppdrag som hovedregel ikke ville kunne dekke nok grunnlag for virksomhet.²⁹⁵ Skulle straffen vært redusert som følge av besværet med å unndra seg tyskerarbeid? Som Ellingsen har bemerket var det også nok av firmaer som var villig til å arbeide for tyskerne, noe som førte til en rivalisering blant flere av de norske firmaene. Mange firmaer så opportunistisk på muligheten til å tjene profitt hos tyskerne.²⁹⁶ For noen firma var «tyskerarbeid» mer uskyldige oppdrag, militært sett, som for eksempel bygg som kunne bidra til den norske næringen og økonomien. For firmaet Gros & Sønn ble arbeidene i all hovedsak av militær og krigsviktig art, med tanke på deres virksomhet oppsummert av økonomiavdeling for landssvik etter (og under) krigen.

Det er likevel slik at Gros & Sønns historie i etterkrigsoppgjøret ikke kan ansees som et spesielt tilfelle, men bør snarere sees på som et testament til de ulike fasene i oppgjøret. Ellingsen skriver i sin gjennomgang av rettsoppgjøret om forskjellige firmaers virksomhet for tyskerne under krigen. Ta for eksempel ingeniør Thor Furuholmens situasjon som et eksempel: Furuholmen var i likhet med Gros i en usikker økonomisk situasjon i 1940, og tok i likhet med Gros etter hvert arbeid på flyplass, i hans tilfelle rundt Trondheim. Etter arbeidet på flyplassen gikk virksomheten over på brakkebygging, noe som også ligner firmaet Gros & Sønns utvikling. Antageligvis var dette en naturlig progresjon over hva tyskerne følte var mest presserende av arbeidet. I likhet med Gros ble straffen etter hvert formildet, kanskje som følge av et skift i den nasjonale holdningen.²⁹⁷ Eksemplet A/S Konstruksjon ved eier Odd

²⁹⁴ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok, 11.12.1947

²⁹⁵ Langstrand 2017: s. 69

²⁹⁶ Ellingsen 1993: s. 194-195

²⁹⁷ Ibid.: 189-191

Grundt ligner også på flere områder på Gros & Sønn. I likhet med Gros jr. deltok han i kamper mot tyskerne tidlig i krigen, og begge de to firmaene stilte seg til rådighet for tyskerne etter okkupasjonen var et faktum. Begge firmaer reduserte arbeid for tyskerne i løpet av krigens siste år, og begge fikk tildelt en hard straff som følge av virksomheten for tyskerne. I likhet med Gros jr. ble det sendt benådningssøknad til kongen, som i Grundts tilfelle ble vedtatt i 1949.²⁹⁸

Når det gjelder omfang av arbeid, er det en vedlagt oversikt i kildematerialet angående «arbeidstakere for Wehrmacht». Her finner man en oversikt over direkte og indirekte arbeidere for tyskerne, fordelt på område. Gros & Sønn står her i oversikten under Bauleitung Bodø og «Mørvik»²⁹⁹ med henholdsvis 20 og 10 arbeidere. Det kan nevnes her at noen firma (spesielt i Sør-Norge) har gjennomført vesentlig større mengder arbeid for tyskerne, men 30 utførte arbeid for tyskerne er fremdeles et vesentlig antall arbeidere. Dørum & Rognan, som man finner i samme oversikt, hadde til sammenligning bare 9 arbeidsoppdrag for den tyske byggeledelsen i Bodø.³⁰⁰ Det skal likevel sies at arbeidsoppdrag kan variere ut fra størrelse, og at Gros & Sønn kan ha hatt flere arbeidere av mindre art. I tillegg er dette bare en oversikt for noen områder, og ikke for hele okkupasjonsforløpet. Steffensen har i sin masteroppgave argumentert for at firmaet Dørum & Rognan hadde vesentlige arbeidere for Wehrmacht, men at noe arbeid også ble utført for bl.a. NSB, som teknisk sett ikke ble ansett som tyskerarbeid.³⁰¹ Dørum & Rognan deltok dessuten i arbeidere på flere steder enn i Bodø, og oversikten gjelder hovedsakelig arbeidere for Luftwaffe.

Interessant er det også at landssviksaken(e) mot firmaet H-E og direktørene fikk en helt annen utvikling enn firmaet Gros & Sønn og direktørene deres fikk. Hvis Gros & Sønnns arbeidsmengde for tyskerne må anses som omfattende, kan H-Es virksomhet karakteriseres som enorm. Selv om firmaet hadde hatt en omsetning på rundt 113 millioner kr (Gros & Sønn 25-30 millioner kr) for arbeidere utført for tyskerne, fikk firmaet en vesentlig redusert straff i forhold til Gros & Sønn.³⁰² Grunnene til dette er vanskelig å forklare på et rasjonelt grunnlag,

²⁹⁸ Ibid.: 191-194

²⁹⁹ Det er usikkert hva tyskerne her referer til, jeg har ikke funnet noen referat på hvor Mørvik kan være. Tyskerne opererte ofte med reviderte eller regelrett feile stedsnavn.

³⁰⁰ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45: Oversikt av arbeidere for den tyske vernemakten, oversendt til hærens overkommando i Norge 06.05.1943

³⁰¹ Steffensen 2018: 30-32

³⁰² Ellingsen 1993: s. 48 & 94

men Ellingsen peker på blant annet størrelse av firmaet som formildende omstendighet og påfølgende bedre forsvar.³⁰³

Hva så med dommen Gros & Sønn fikk tildelt i landssviksaken, er firmaets straff representativ for de overordnede prosessene i landssviksoppgjøret og sammenlignet med straffen til andre firmaer? Det korte svaret på spørsmålet vil være ja. Dette særlig fordi firmaet var nyetablert ved okkupasjonens faktum, og ansett som en profitørbasert entreprise. I tillegg hadde firmaet gjort seg skyldig i diverse utilbørlige forhold. Ellingsen har som tidligere nevnt fremstilt den forskjellsbehandlingen som de ulike firmaene ble utsatt for i oppgjøret. Spesielt la han vekt på at de store firmaene ble straffet mildere enn de mindre firmaene.³⁰⁴ Arvesen har på sin side foreslått at straffen var mer basert på om firmaet var etablert eller ikke.³⁰⁵ Dette kan for eksempel langt på vei forklare inkonsistensen i det strafferettslige oppgjøret, og hvorfor firmaer som H-E ble behandlet så mildt i forhold til Gros & Sønn, på tross av forskjellen i profitt. H-E var næringsdrivende siden starten av 1900-tallet, mens Gros & Sønn ble etablert rett etter okkupasjonen.

Dørum & Rognans etterkrigsoppgjør fremmer også et interessant perspektiv komparativt med Gros & Sønn. Ikke minst med tanke på at firmaet også i stor grad utførte arbeid i Nord-Norge. Overrettssakfører Jakhelln skrev i sitt brev til Erstatningsdirektoratet at firmaet D&R ikke var et nytt firma ved krigens start, og at en del av de utførte arbeidene ikke kan anses som utilbørlig. I likhet med Gros & Sønn utførte D&R brakkearbeid for tyskerne både i og utenfor Bodø, og en del kabelgrøfting. Jakhelln fremhever likevel at firmaet har hatt en betydelig utvidelse av bedriften som følge av tyskerarbeid, og at «presset» utøvd av tyskerne ikke kan ha vært nevneverdig stort.³⁰⁶ Til nå minner dette mye om saken mot Gros & Sønn. Likevel har D&R hatt motsatt utvikling som Gros & Sønn, med tanke på omsetning for tyskerne. Mens Gros & Sønn hadde mindre arbeidere for tyskerne jo lengre ut i okkupasjonen man kommer, øker omsetningen til D&R jevnlig gjennom hele denne perioden. Mot slutten av krigen, og særlig fra 1943, er mer eller mindre all virksomhet dedikert til tyskerarbeid.³⁰⁷ Likevel blir firmaet fritatt for straff, og saken henlagt «av bevisets stilling», som Steffensen skriver i sin

³⁰³ Ibid.: s. 179-180

³⁰⁴ Ibid.: s. 208

³⁰⁵ Arvesen 2014: s. 96

³⁰⁶ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0075/0009/anr. 522/45: Brev fra overrettssakfører O.A. Jakhelln til Erstatningsdirektoratet, 18.05.1948

³⁰⁷ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0075/0009/anr. 522/45: Regnskapskontroll Dørum & Rognan, 07.01.1946

masteroppgave.³⁰⁸ Det er derfor synlig en unektelig forskjellsbehandling mot de to firmaene Gros & Sønn og D&R, i henhold til hvordan de ble straffet. Den eneste nevneverdige forskjellen mellom firmaene som peker i retning D&R, er at D&R var etablert før krigens utbrudd, og ingen av direktørene hadde NS-medlemskap.

Kan retten virkelig ha pålagt så mye tyngde på firmaet Gros & Sønns etablering ved krigens utbrudd, eller ligger ujevnheten i NS-medlemskapet? Noe av grunnen til etableringen av Gros & Sønn ved okkupasjonens start burde jo krediteres til at Gros sr. ikke kunne fortsette ved hans tidligere firma Mur & Betong. Hadde landssviksaken sett annerledes ut dersom Næss hadde blitt kastet ut av firmaet, og Gros sr. hadde overtatt ansvaret for Mur & Betong som direktør? Som tidligere nevnt, er det mye som tyder på at retten har valgt å tolke opprettelsen av firmaet Gros & Sønn som en rent opportunistisk og utilbørlig handling, med hovedmål å søke profitt ved tyskerarbeid.³⁰⁹ Det skal likevel sies at familien Gros sin tilknytning til NS også kan ha endret skyldforholdet, selv om dette medlemskapet aldri var spesielt aktivt (selv Gros jr. skal aldri ha vært spesielt aktiv i miljøet). Som Andenæs har kommentert, var NS-medlemskap noe retten likevel tok lite hensyn til formildende omstendigheter rundt.³¹⁰ Et lignende eksempel som signaliserer straffbarheten til NS-medlemskap er trelasthandleren Henry Johansen, som Arvesen skriver om i sin masteroppgave. Johansen var godt etablert før krigen, men ble straffet med en solid inndragning på tross av dette.³¹¹ Johansen var medlem av NS til 1941. Et annet eksempel fra Bodø er Peder Ilstad, som ble dømt til inndragning og fengsel ut fra hans «aktive NS-medlemskap» og villighet til å påta seg tyske verv.³¹²

Kan noe av grunnen til den tunge straffen krediteres Gros sr. sin tyske bakgrunn? Her er det selvfølgelig i ettertid vanskelig å konkludere noe ut fra kildematerialet. På generelt grunnlag kan man si at det ikke er noe hovedpunkt i saken at Gros sr. kom fra Tyskland, og hadde tysk statsborgerskap. Likevel er det noen interessante punkter som er verdt å legge merke til. Aktoratet reagerte for eksempel på måten Gros sr. til tider kommuniserte med tyskerne, blant annet med å undertegne brev og dokumenter med «Meine Deutschem Gruss», som grovt oversatt betyr noe slikt som «min tyske hilsen». Aktoratet hevder videre at Gros skal ha skrevet flere brev med en vennskapelig og høflig tone til tyskerne. Gros selv mente at dette

³⁰⁸ Steffensen 2018: s. 54-55

³⁰⁹ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok, 11.12.1947 – I tiltaleposten mot Willy Gros vektlegger retten bruddet med Mur & Betong A/S i 1940, og at Gros sr. burde «hatt grunn til nærmere ettertanke».

³¹⁰ Andenæs 1979: s. 167-168

³¹¹ Arvesen 2014: s. 97

³¹² Aas 2020: s. 239-240

bare var en bagatell for å lette på presset fra tyskerne.³¹³ Her må selvfølgelig også tas med at tonen overfor tyskerne ble særdeles dårligere utover i okkupasjonsforløpet. På den ene siden må det tas i betraktning at Gros som tyskfødt var et lett mål for straffeforfølgelse etter okkupasjonen, og passet perfekt for å statuere et eksempel. På den andre siden er det ingen konkrete bevis på en slik behandling. Det er likevel uten tvil at Gros som tyskfødt ikke fikk noen nevneverdig fordel av hans bakgrunn, verken under okkupasjonen eller rettsaken.

4.8. Konklusjon

Landssviksaken mot firmaet Gros & Sønn var lang, og krevde omfattende etterforskning både fra politiet og priskontrollører. Straffen mot aktørene var streng, og reflekterte dommernes syn på firmaets virksomhet under okkupasjonen. Firmaet hadde flere sentrale brudd på landssvikanordningens kriterier for utilbørlighet, og aktørene ble stemplet som krigsprofitører. Det ble konkludert med at virksomheten var etablert for profitt, og at bedriften var utvidet for å utføre arbeid for okkupanten. Firmaet hadde dessuten systematisk overpriset arbeidet gjennom hele okkupasjonen, mente retten. Lite hjalp det at familien hadde tilknytning til NS, selv om det bare var Gros jr. som var noe aktiv innenfor partikretsen. I et komparativt perspektiv er straffen til firmaet å anse som forholdsvis streng med tanke på andre firmaer med lignende omstendigheter. Problemet var at det var lite som pekte i formildende retning for aktørene og firmaet, og forsvaret var ikke tilstrekkelig for å redusere straff. Dommerne konkluderte med at Gros hadde vist villighet og iver, og at det aldri hadde eksistert noen særlig form for tvang eller press fra de tyske byggherrene. I tillegg var Gros sr. med sin tyske bakgrunn et lett mål for straffeforfølgelse. I 1950 ble likevel Gros jr. benådet av kongelig resolusjon, blant annet fordi han hadde vært aktiv i gjenoppbyggingen av Bodø etter krigen. Gros sr. rakk aldri å sone straffen han fikk, og Bjarne Hansen slapp fengsel, men måtte betale bot.

³¹³ Landssviksarkivet, Bodø PKK, DA/L0016/anr. 26/45 – 27/45: Rettsbok Willy Gros & co., 11.12.1947

5. Konklusjon: krigsprofitør i strid med sin byggherre

Oppgavens formål var å gjennomgå firmaet Gros & Sønns byggeprosjekter for den tyske okkupasjonsmakten i Bodø og nærområdet, samt å reflektere rundt landssviksaken etter krigen.

Gros & Sønn hadde gjennom okkupasjonsårene gjennomført omfattende arbeid for den tyske okkupasjonsmakten. Blant de viktigste arbeidene finner man arbeidet på flyplassen som foregikk fra okkupasjonens start på sensommeren 1940 til og med 1942. Arbeidet involverte drenering, innlegging av rullebane og avkjøringsbaner, samt oppføring av brakker og brannstasjon. I tillegg ble det oppført administrative bygg på forlegningen, som feltkjøkken og kontorer for byggeledelsen. Arbeidet var av betydelig og unektelig krigsviktig art, noe dommen mot firmaet reflekterte. I tillegg til arbeidene på flyplassen utførte firmaet andre byggeprosjekter av mindre og større krigsviktig art for den tyske byggeledelsen.

Hovedoppdragsgiver var Bauleitung der Luftwaffe, spesielt i perioden firmaet Gros & Sønn utførte arbeider på flyplassområdet. Både krigsviktigheten til arbeidsprosjektene og firmaets utvidelse i virksomhet ble understreket i dommen mot Gros den 11.12.1947. Konklusjonen til dommerne var at Gros & Sønn hadde hatt en klar straffbar utilbørlig virksomhet for tyskerne.

Gjennom okkupasjonen oppstod det mange utfordringer for det nyetablerte firmaet.

Administrativt opplevde firmaet problemer allerede ved etableringen, spesielt i form av manglende kontroll på regnskaper. I tillegg ble det aktivert en arbeidsstyrke som firmaet aldri klarte å skaffe god nok oversikt over, noe som senere også førte til anmeldelser av forsvunne arbeidere. Ressursmangel var også en konstant gjennom hele perioden, selv om lokale steinbrudd lettet noe på situasjonen. Manglende kontroll over regnskapsføringen førte til problemer både med lokale myndigheter, men også med den tyske byggeledelsen. Regnskapet var så rotete at det ikke var mulig å vite om regninger hadde blitt betalt eller ikke, og kontrollen så dårlig at lokale myndigheter utøvde strafferettslige steg allerede under okkupasjonen. Resultatet var nedslående for Gros & Sønn og Willy Gros dersom målet med firmaets etablering var å søke profitt på tyskerarbeid. Profitten som Gros & Sønns hovedpersoner satt igjen med var særdeles mager, sammenlignet med de omfattende arbeidsprosjektene de hadde utført.

Straffen som firmaet og hovedpersonene fikk i 1947 var definitivt streng. Dommerne hadde flere grunner til at dommen ble så hard som den ble, og det var lite som talte i formildende retning. Firmaet ble dømt for utilbørlig samarbeid med okkupasjonsmakten, både i type arbeid

(krigsviktighet), men også i utvidelse av næringsvirksomhet. I tillegg ble det vektlagt at firmaet var nyetablert for å arbeide for tyskerne etter okkupasjonens faktum. NS-medlemskapet til familien Gros ble også et stort punkt i landssviksaken, og ble spesielt i Gros jr. tilfelle tatt med i skjerpene retning. Straffen kom i form av inndragning og fengsel, sistnevnte bare for Gros jr. og sr., men Gros sr. rakk aldri å sone straffen før hans død i 1948. Resultatet var et gjenstående beløp som Gros jr. aldri ville kunne klare å betale, og derfor ble han også benådet av kongelig resolusjon i 1950. Om Willy Gros tyske bakgrunn påvirket straffen er det ikke grunnlag å konkludere, men han var uansett på mange måter et lett mål å straffe for rettsapparatet.

Straffen var i all hovedsak representativ for landssviksakene etter okkupasjonen. Firmaet ble straffet på grunn av dens diskutabile etablering og av NS-medlemskapet til familien Gros. Landssviksaken mot Gros & Sønn var også på mange måter en fortelling om utviklingen mentalt i de første årene etter krigen. En hard front og straff i de første årene ble erstattet av en stadig bredere forståelse, noe som Gros jr. benådning i 1950 taler for. Likevel var det også synlig en forskjellsbehandling mellom straffen forskjellige byggefirma fikk etter okkupasjonen. I noen tilfeller, som for eksempel ved firmaet Dørum & Rognan, ble saken henlagt av bevisenes stilling. Dette til tross for at firmaet hadde hatt en klar utvidelse under okkupasjonsårene, og hadde gjennomført flere krigsviktige arbeider for tyskerne. At straffen Gros & Sønn fikk var streng, er det derfor liten tvil om, selv om det var klare underliggende faktorer som støttet straffen.

Ofte hører man klisjéer fra fortellingen om den tyske okkupasjonen av Norge. Det kan være fortellingen om NS-sympatisøren som svek landet, om byggmesteren som tjente gode penger på arbeid for okkupasjonsmakten, eller om entreprenøren som sjarmerte seg inn hos tyskerne for egen vinning. Selv om landssviksaken mot Gros & Sønn har elementer av begge fortellingene, skiller den seg på noen hovedområder. Gros sr. hadde aldri noe særlig godt forhold til tyskerne, og dette utviklet seg i løpet av okkupasjonen til et meget anstrengt samarbeid. Likevel fortsatte arbeidet gjennom hele okkupasjonen, selv om virksomheten sank betraktelig i de siste årene. I tillegg var profitten til firmaets hovedpersoner veldig liten i forhold til omfanget av byggeprosjekter. Derfor er også oppgaven i en gråsoner, og gir godt grunnlag for refleksjoner om byggebransjen i Norge under okkupasjonen. Oppgaven beviser at samarbeidet med okkupasjonsmakten i entreprenørbransjen sjelden var unyansert, men derimot preget av en rekke faktorer som trakk i ulike retninger.

Litteraturliste

- Andenæs, J. (1979). *Det vanskelige oppgjøret : rettsoppgjøret etter okkupasjonen*. Tanum-Norli.
- Andersen, E. H. (2019). *Kollaborasjon og rettsoppgjør: Oppgjørene mot A/S Konstruksjon og Entreprenør, Lie, Darre Nilsen A/S* [UiT].
- Andersen, K. G. (2021). *Hitlers byggherrer: Fritz Todt og Albert Speer i Norge*. Fagbokforlaget.
- Arvesen, H. H. (2014). *Opportunisme, kollaborasjon og rettsoppgjør* [NTNU]. Trondheim.
- Borge, B. H. (2015). «Hva gjorde du under krigen, far?» - Om NS-barnas vanskelige forhold til sine fedre. *Sosiologisk tidsskrift*, 23(01-02), 60-85.
- Ellingsen, D. (1993). *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret*. Gyldendal forlag.
- Fagerberg, I. (2021). *Flyplassarbeidet i Trøndelag under andre verdenskrig - En studie av selskapene A/S Cementstøberi & Entreprenørforretning, A/S Jernbeton og A/S Betongbyggs økonomiske samarbeid med tyskerne under okkupasjonen* [Master, NTNU].
- Figueiredo, I. d. (2018, 3. februar). Hvilke historier velger vi å fortelle om krigen? *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/8wQ11A/hvilke-historier-velger-vi-aa-fortelle-om-krigen-ivo-de-figueiredo>
- Forskningsrådet. (2011). *Tvangsarbeidets politiske økonomi: Organisation Todt i Norge under andre verdenskrig*. Norges forskningsråd. <https://prosjektbanken.forskningsradet.no/project/FORISS/205572?Kilde=FORISS&distribution=Ar&chart=bar&calcType=funding&Sprak=no&sortBy=date&sortOrder=desc&resultCount=30&offset=0&ProgAkt.3=HUM-Fagkomiteen+for+humaniora>
- Frøland, H. O. (2018). Organisasjon Todt som byggherre i Norge. *Historisk tidsskrift*, 97(3), 167-188.
- Frøland, H. O. & Lundemo, M. O. (2022). Tysk bygging av militær og sivil infrastruktur i Nord-Norge og Nord-Finland. I F. Fagertun (Red.), *Overfall og okkupasjon*. Orkana Akademisk.
- Frøland, H. O. & Steffensen, M. (2021). Legitimate or improper economic collaboration? The struggle about the past after the German occupation of Norway. I F. Jacob (Red.), *War and Semiotics: Signs, Communication Systems, and the Preparation, Legitimization, and Commemoration of Collective Mass Violence*. Routledge.
- Gogl, S. (2018). Profittsøken uten kontroll?: De tyske byggebedriftene under Einsatzgruppe Wiking. *Historisk tidsskrift*, 97(3), 224-239.
- Grimnes, O. K. (2020). Hvordan har historieskrivningen om okkupasjonsårene skiftet over tid? *Nytt norsk tidsskrift*, 3, 274-287. <https://doi.org/https://doi.org/10.18261/issn.1504-3053-2020-03-09>
- Hatlehol, G. D. (2018a). Einsatzgruppe Wiking og kampen om arbeidskraften 1942-1945. *Historisk tidsskrift*, 97(3), 240-255.
- Hatlehol, G. D. (2018b). Tvangsstyringen av arbeidslivet under hakekorset 1940-1945. *Arbeiderhistorie*, 22(1), 49-71. <https://doi.org/10.18261/issn.2387-5879-2018-01-0>
- Hatlehol, G. D. (2020). Fangenskap og tvangsarbeid i det tyskakkuperte Norge 1940-1945. *Arbeiderhistorie*, 24(1), 61-83.
- Haukland, L. (2012). *Hverdag i ruinene - Bodø 1940-1945*. Orkana Akademisk.
- Holmås, L. (2012). Innledning til katalog for arkivet etter Organisation Todt Einsatzgruppe Wiking 1940 (-42) - 1945. *Riksarkivet*, 1-70.
- Ingulstad, M. (2018). I nyordningens tegn? *Historisk tidsskrift*, 97(3), 256-276.
- Krog, H. (1946). *6te kolonne -?* Radikalt Forlag.
- Kroglund, N. D. (2017). *Hitlers norske hjelpere*. Historie & kultur.

- Langstrand, M. S. (2017). *Legitimitetens grenser: Selskapene Dybberg & Olsson og Ranabyggs kollaborasjon med okkupasjonsmakten under 2. verdenskrig* [NTNU].
- Leidulf Melve, T. R. (2018). *Historikerens arbeidsmåter*. Universitetsforlaget.
- Lillevoll, T. (2017). *bilder og historie fra Bodø og omegn* <http://www.thomaslillevoll.net>
- Nordlandsposten. (1940, 11. juli). Meddelelse. *Nordlandsposten*, s. 2.
- Nordlandsposten. (1947, 12. desember). Har Willy Gros utført tyskerarbeide for 30 millioner kr.? *Nordlandsposten*, s. 1.
- Rowe, L. (2022, 13. februar). Den glemte krigen? *Aftenposten*.
<https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/1O09wW/den-glemte-krigen>
- Sand, V. (2021, 10. Juni). Norske selskaper brukte slavearbeid under krigen. De bør gjøre opp for seg. *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/eK9epy/norske-selskaper-brukte-slavearbeid-under-krigen-de-boer-gjoere-opp-for>
- Solem, E. (1945). *Landssvikanordningen : prov. anordn. av 15. desbr. 1944 med tillegg*. Nasjonalbiblioteket.
- Steffensen, M. (2018). *Kollaborasjon, rettsoppgjør og krigsviktig bistand: En studie av utilbørighetsbegrepets utvikling i det økonomiske landssvikoppgjøret* [Master, NTNU].
- Sæveraas, T. E. (2018). OT, Wehrmacht og byggingen av Festung Norwegen. *Historisk tidsskrift*, 97(3), 189-205.
- Utdanningsdirektoratet. (2021). *Læreplan i Vg3 Historie* (HIS01-03).
- Utgård, P. I. (1995). *Bodø hovedflystasjon 1945-1995*. Bodø hovedflystasjon.
- Westlie, B. (2016). *Fangene som forsvant: NSB og slavearbeiderne på Nordlandsbanen*. Spartacus forlag.
- Aas, S. (2014). *Forvandlinga: Bodøs historie bind 3 - 1890-1950*. Fagbokforlaget.
- Aas, S. (2020). *Andre tider i Norge nu: 100 års historie sett fra folkets hus i Bodø 1920-2020*. Orkana.

<https://naob.no/ordbok/kollaborasjon>

Primærkilder

Kilder fra landssviksarkivet (Riksarkivet) i Oslo:

RA/Landssviksarkivet/Bodø politikammer/DA/L0015/0002/anr. 26/45 – 27/45 – Gros, W.

RA/Landssviksarkivet/Bodø politikammer/DA/L0016/ anr. 26/45 – 27/45 – Gros, W.

RA/Landssviksarkivet/Bodø politikammer/DA/L0017/0001/ anr. 26/45 – 27/45 – Gros, W.

RA/Landssviksarkivet/Bodø politikammer/DA/L0075/0009/anr. 522/45 – Dørum, E.

Andre kilder

SAT, Ministerialprotokoller, klokkerbøker og fødselsregistre - Nordland, 854/L0784:

Ministerialbok nr. 854A07, 1910-1922, s. 165 Brukslenke for sidevisning:

<https://www.digitalarkivet.no/kb10711405210294>

Informasjon om ulike tyske militære regiment i Bodø hentet fra: <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/EinrichtungenLuftwaffe/Fliegerhorste/Norwegen.htm>

